

De rol van de kerk op het politieke toneel

Instituut Politieke Wetenschap

Naam: Erwin Barendregt

Studentnummer: (s)0913235

E-mailadres: e.barendregt@umail.leidenuniv.nl

Vak: Masterproject Nationale Politiek

Docent: Dr. J.P. Vollaard

Datum/versie: 10 juni 2013, 2

Aantal gebruikte woorden: 18423

Hoofdstuk 1

Introductie

§1.1 Het Humanistisch Verbond en de secularisatiethese

Het Humanistisch Verbond meent dat het geluid van religie steeds vaker en steeds harder klinkt. Met de slagzin: “zonder uw steun is het humanisme aan de goden overgeleverd” proberen ze leden te werven¹. Het is vanuit het licht van de seculariseringstheorie opvallend dat het Humanistisch Verbond religie een dergelijk prominente rol toedicht. De seculariseringstheorie veronderstelt immers dat religie in het publieke domein een aflopende zaak is. Christenen nemen de secularisatiethese ook als uitgangspunt in het debat over de rol van de kerk in de eenentwintigste eeuw, daar zij erkennen dat de invloed van de kerk in het publieke domein sinds de jaren '60 van de vorige eeuw van karakter is veranderd (Kennedy 2010, 27). De kerk is namelijk niet meer de hoge politieke macht nauw verweven met de staat, maar slechts een onderdeel van de *civil society* (Kennedy 2010, 26). Een belangengroep tussen de andere belangengroepen, waarin vrije burgers zich los van de staat verenigen (Kennedy 2010, 26).

Het doel van dit onderzoek is om vast te stellen welke beweging de kerk als belangengroep maakt. De discussie over religie in het publieke domein zit in Nederland namelijk in een spagaat. Aan de ene kant wordt er betoogd dat religie steeds meer een privéaangelegenheid is. Aan de andere kant is er in de publieke opinie een aanhoudend debat gaande over de ruimte voor religie in de publieke ruimte (Fijen 2007, 6). Dit laatste verschijnsel wordt dikwijls toegeschreven aan de opkomst van de islam (Fijen 2007, 8). De christelijke godsdienst zou zich echter ook extra manifesteren in de publieke ruimte. Zo zouden kerkelijk betrokken christenen hun kerkelijkheid *nadrukkelijker* vormgeven naarmate de omgeving verder seculariseert². Vanuit de wetenschappelijke literatuur wordt eveneens betoogd dat ontkerkelijking, als onderdeel van de secularisatie, leidt tot een verhoogde activiteit van de overgebleven christenen op het politieke toneel (Vollaard 2013, 11). Deze op het eerste gezicht opmerkelijke claim zal onderzocht worden door de politieke lobbyactiviteiten van de kerk onder de loep te nemen. De hieraan gelieerde onderzoeksvraag luidt: *Keren kerken terug op het politieke toneel ook al zegt de secularisatiethese wat anders?*

In het nu volgende tweede hoofdstuk van deze scriptie zal de aandacht uitgaan naar de theoretische achtergrond van secularisatie en revitalisering. Vooral het secularisatiebegrip

---

¹ Webredactie. 2006. “Ledenwervingscampagne: zonder uw steun is het humanisme aan de goden overgeleverd.” 1 juli. http://www.humanistischverbond.nl/over_ons/hv/campagne (2 maart 2013).

² Dick Schinkelshoek, “Geloofsopvoeding krachtiger in seculiere omgeving,” *Nederlands Dagblad*, 1 juni, 2013.

omvat namelijk veel verschillende aspecten. Met een beschrijving van hoe modernisering tot secularisatie leidt, zal helderheid verschaft worden over welk deelaspect van secularisatie centraal staat. Bij het bespreken van revitalisering zal vervolgens duidelijk worden waar de zwakke plekken van de secularisatiethese liggen. In het vervolg van het tweede hoofdstuk zal de lezer bekendgemaakt worden met de verschillende kerkelijke belangenorganisaties die Nederland rijk is en de kerkelijke kaart van Nederland. In het derde hoofdstuk zal de focus liggen op hoe revitalisering het beste gemeten kan worden. Weldra zal blijken dat het diepte-interview geldt als één van de voornaamste onderzoeksmethoden binnen dit onderzoek. Het vierde en vijfde hoofdstuk bespreken de resultaten van het diepte-interview. Verschillende kenmerken van revitalisering worden doorgenomen en vergeleken met de uitkomsten van de vraaggesprekken. Tenslotte worden in het zesde en zevende hoofdstuk de conclusies op een rij gezet en gereflecteerd.

Hoofdstuk 2

Literatuurbespreking

§2.1 De secularisatiethese

De secularisatie wordt veelal toegeschreven aan het moderniseringsproces (Van de Donk en Plum 2006, 29). Gedurende dit proces zijn er veranderende connotaties van het secularisatiebegrip ontstaan. Casanova maakt hierbij onderscheid tussen een drietal connotaties: de afname van het geloof in een bovennatuurlijke werkelijkheid, de privatisering van religie en seculiere differentiatie (Casanova 2007, 101). De laatste connotatie van het begrip heeft de oudste rechten, daar het teruggaat tot de 17^e eeuw. In die tijd differentieert en ‘emancipeert’ de staat van de kerk, doordat kerkelijk bezit wordt onteigend door de staat (Dekker en Stoffels 2009, 99). In deze paragraaf zal het emancipatieproces van seculiere levenssferen verder uitgelegd worden aan de hand van drie aspecten van modernisering, namelijk seculiere differentiatie, rationalisering en individualisering. Eerst zullen de begrippen ‘religie’ en ‘kerk’ echter van een definitie worden voorzien.

In de tweede paragraaf is er aandacht voor een veelgehoorde klacht over de secularisatiethese namelijk, dat (seculiere) differentiatie en secularisering in theoretisch opzicht te nauw verweven zijn. Met het uitsplitsen van de verschillende deelaspecten (connotaties) van het secularisatiebegrip zal duidelijk worden dat de secularisatiethese geen eenduidig paradigma is. Het deelaspect van privatisering van religie kan namelijk een andere kant uitwijzen dan de ontkerkelijking en seculiere differentiatie. Een mogelijke revitalisering van de kerk op het politieke toneel zou zelfs zijn ingegeven door ontkerkelijking en seculiere differentiatie (Casanova 1994, 215). Bij de revitalisering hergroeperen kerken zich dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen (Vollaard 2013, 11). Om de mogelijke reorganisatie van de kerken te kunnen meten is het nodig om kennis te nemen van de onderlinge verhoudingen tussen kerken. In de derde en vierde paragraaf van dit hoofdstuk zal de aandacht dan ook uitgaan naar de onderlinge verhoudingen tussen de kerken en de kerkelijke kaart van Nederland.

Het woord religie is niet eenvoudig van een definitie te voorzien. Het ‘Westerse’ religiebegrip is namelijk nauw verweven met de secularisering in het Westen (Van de Donk en Plum 2006, 39). Met het afbakenen van het religiebegrip wordt al bij voorbaat verondersteld dat religie gescheiden kan worden van het aardse domein (Van de Donk en

Plum 2006, 39). Deze gedachte vormt ook de basis voor de scheiding tussen kerk en staat ³. Het aardse en sacrale domein hoeven alleen niet *noodzakelijkerwijs* van elkaar gescheiden te zijn of te worden (Van de Donk en Plum 2006, 39). Nu bestaat er in de praktijk wel een redelijke overeenstemming over de betekenis van het religiebegrip. In deze scriptie staat het substantieve religiebegrip centraal. Het substantieve religiebegrip kan worden omschreven als: het geloven in of het zicht hebben op een bovennatuurlijke werkelijkheid (Vollaard 2013, 5). De kerk is een gemeenschap van mensen die collectief uitdrukking geeft aan dit geloof in of zicht op een bovennatuurlijke werkelijkheid ⁴. Hiermee kunnen de politieke acties van de kerk moeilijk los worden gezien van substantieve religie. Religie kan alleen ook functioneel gebruikt worden om bepaalde religieuze groepen af te bakenen (Vollaard 2013, 6). Zo tracht Wilders (PVV) allen die behoren tot de Joods-christelijke cultuur af te bakenen van de islam (Vollaard 2013, 6).

Nu duidelijk is geworden wat er onder kerk en religie moet worden verstaan verplaatst het blikveld zich naar de vraag *hoe* modernisering zich tot secularisatie verhoudt. Een drietal aspecten van modernisering: differentiatie, rationalisering en individualisering worden in het bijzonder gelieerd aan secularisatie (Dekker en Stoffels 2009, 99). Met differentiatie wordt bedoeld dat de verschillende facetten van het leven steeds meer los van elkaar komen te staan. Als startpunt van deze ontwikkeling kan de Industriële Revolutie worden aangewezen. In de feodale situatie leven verschillende rangen en standen nog met elkaar onder een dak. Een klein netwerk van mensen voert veel verschillende functies uit. Door de industrialisering worden de taken opgedeeld. Allereerst fragmenteert dit het arbeidsproces, vervolgens zorgt het er ook voor dat de afstand tussen klassen groter wordt. Het overkoepelende element, de gehele gemeenschap onder heerschappij van God, verdwijnt hiermee (Bruce 2002, 9). De religie beperkt zich tot een deelaspect binnen de samenleving.

Het tweede aspect, dat van rationalisering, bouwt op de differentiatie voort. Door differentiatie komt het economische leven grotendeels los te staan van het religieuze leven. Een kantelpunt in het proces van rationalisering is de protestantse Reformatie. Het schisma zorgt ervoor dat de persoonlijke relatie van de gelovige met God centraler komt te staan. Binnen het Rooms-katholicisme is het mogelijk om Gods besluit te beïnvloeden (Bruce 2002, 6). Door een ritueel, zoals het kopen van een aflaat, kunnen straffen voor de zonde ongedaan gemaakt worden. Het geloofsproces wordt met de protestantse Reformatie rationeler. Alleen

---

³ Wetenschappelijk Instituut CDA. 2012. "Geloof in de samenleving. Christendemocratische reflecties op religie en levensbeschouwing in het publieke domein." -. http://www.cda.nl/fileadmin/Organisaties/WI/2013_Geloof_IN_DE_SAMENLEVING.pdf, p. 25-26 (8 juni 2013).

⁴ *Ibid.*, p. 91.

op basis van geloof (*sola fide*), en niet langer door het kopen van aflaten of voorspraak bij de heiligen, komt een christen in de hemel (Stoffels 2008, 123). Weber spreekt in dit verband van het onttoveren van geloof, doordat er geen onvoorspelbare machten meer zijn tussen God en mens (Weber in: Stoffels 2008, 123). De voorspelbaarheid van de relatie tussen God en mens wordt in het protestantisme nog eens versterkt met het geloof in predestinatie. Het staat volgens de predestinatieleer van tevoren vast wie er gaat geloven en zo in de hemel komt (Bruce 2002, 9).

Nu weet alleen God, volgens de leer van de protestantse reformatie, wie er tot de uitverkorenen behoort. Er zijn echter wel beloften die God doet waarop de gelovige kan vertrouwen. Deze toezeggingen staan vast, omdat God onveranderlijk is in zijn besluiten. Dit planmatige element binnen de protestantse leer dringt diep door in de samenleving. Het handelen op basis van godsdienstige motieven maakt plaats voor *doelrationaliteit*. Ter illustratie dient de landbouw, waarbij een goede oogst geen zegen van God meer is, maar het product van een rationeel bemestingsplan (Dekker en Stoffels 2009, 109). Nu blijft op aarde volledige berekenbaarheid en beheersbaarheid van een proces een utopie. Er zijn altijd onvoorziene omstandigheden, zoals het uitblijven van regen, die het eindresultaat kunnen beïnvloeden. De protestant is er ook niet volledig zeker van dat hij in de hemel komt, omdat alleen God weet wie er toegelaten wordt. Feit is wel dat met het protestantisme het *doelrationeel* handelen een vlucht heeft genomen.

Het derde aspect, dat van individualisering, hangt eveneens nauw samen met differentiatie. Het proces van individualisering wordt namelijk ingegeven door het feit dat de sociale groepen waar een mens deel van uitmaakt steeds losser van elkaar komen te staan. De status van de mens is hierdoor niet meer alomvattend en de handelingsvrijheid groter. Door functiescheiding, een mens woont en werkt niet meer in dezelfde plaats, neemt diens actieradius toe. Terwijl de sociale controle die ervan een kerkelijke gemeenschap uitgaat maar een beperkte reikwijdte heeft. Door de toegenomen fysieke afstand tussen het wonen en werken wordt het voor de kerk onmogelijk om te controleren hoe elk lid zich gedraagt op het werk. Het godsdienstige leven wordt hiermee gereduceerd tot een specifieke enclave in het privéleven (Berger in: Dekker en Stoffels 2009, 111). Al met al treden de pijlers, differentiatie, rationalisering en individualisering door de geschiedenis heen schoksgewijs op. De historische ontwikkelingen die ermee gepaard gaan *hoeven* niet, maar *kunnen* wel tot minder geloof in het bovennatuurlijke leiden. In dit onderzoek gaat het primair om de door de secularisatiethese veronderstelde scheiding tussen maatschappij en religie.

De religie van burgers wordt teruggedrongen tot de privésfeer, omdat de maatschappij zich door de moderniseringsprocessen een eigen werkelijkheid schept (Dekker en Stoffels 2009, 120). Dat religie niet meer buiten het privédomein van gelovigen komt wil dus niet zeggen dat geloof in het bovennatuurlijke afneemt. Vanuit een zuiver theoretisch perspectief is het zelfs mogelijk dat een land volledig maatschappelijk seculier is en tegelijkertijd voor honderd procent privé religieus. Binnen de Nederlandse casus is het echter zo dat het afnemend ledental van de gezamenlijke kerken en het feit dat kerkleden hun overtuigingen minder laten sturen door kerkelijke dogma's niet los kan worden gezien van een mogelijk gereduceerde activiteit van kerken op het politieke toneel (Becker en De Hart 2006, 63-64). De kerken schuiven door een afnemend ledental steeds meer op richting de marge van de samenleving. Een logische redeneertrant vanuit de secularisatiethese is dat het tanende ledenbestand van de kerk en de modernisering van de samenleving katalysatoren zijn van een dalende activiteit van de kerk op het politieke toneel.

§2.2 Hoe revitalisering werkt

Tegen de secularisatiethese valt in te brengen dat niet alle deelaspecten van secularisatie dezelfde kant uitwijzen. Om dit te illustreren gaat de aandacht in deze paragraaf allereerst uit naar het secularisatieproces in de Verenigde Staten en Frankrijk. Met het vergelijken van deze landen zal duidelijk worden dat het secularisatieproces geen *noodzakelijke* en eenduidige gang van de geschiedenis betreft (Gauchet 1998, 45; Martin 2005, 8). Vervolgens zal met de typologie van Berger aangetoond worden dat religieuze groeperingen ook verschillend kunnen reageren op de moderniseringsprocessen van differentiatie en ontkerkelijking (Berger 1999, 4). De typologie laat hierbij ruimte voor een harmonieuze verhouding tussen moderniteit en religie (Berger 1999, 4). Vanuit deze constatering is er oog voor revitalisering van religie op het politieke toneel. Door enkele onderzoeken hiernaar te bespreken zal helder worden onder welke omstandigheden er een religieuze opleving plaatsheeft. Hiernaast zal het bespreken van de onderzoeken ook aangegrepen worden om het begrip *creative minority* te introduceren.

Casanova meent dat de secularisatiethese een tautologische bewering is, omdat de begrippen seculiere differentiatie en modernisering nagenoeg dezelfde betekenis hebben (Casanova 2007, 104). De nauwe verwevenheid tussen de beide begrippen zou er voor zorgen dat de secularisatiethese moeilijk kan worden onderscheiden van meer algemene wetenschappelijke theorieën over modernisering (Casanova 2007, 104). Concreet gezien betekent dit dat een samenleving als moderner wordt beschouwd op het moment dat de

seculiere differentiatie verder is doorgevoerd (Casanova 2007, 109). Casanova laat de beperking van deze ‘Europese’ zienswijze zien door het Amerikaanse en Franse secularisatieproces met elkaar te vergelijken (Casanova 2007, 106-108). Een belangrijk verschil tussen de Verenigde Staten en Frankrijk is dat de scheiding tussen kerk en staat in de Verenigde Staten geen antiklerikale achtergrond heeft, terwijl in Frankrijk de scheiding veeleer als een triomf of emancipatie van de reden wordt gezien ten opzichte van de religie (Casanova 2007, 108; 107).

Het Franse politieke systeem kenmerkt zich ook tot op de dag van vandaag door een nadrukkelijke scheiding tussen kerk en staat, waarbij alle religieuze symbolen verbannen worden uit de staat en het openbare leven (Braeckman en Raymaekers 1998 [2006], 8). In de Verenigde Staten is het nooit tot een dergelijke ‘boedelscheiding’ tussen religie en politiek gekomen (Braeckman en Raymaekers 1998 [2006], 7). De burgers van de Verenigde Staten hebben zich ook nooit hoeven te ontworstelen aan een gevestigde kerk (Casanova 2007, 108). De seculiere differentiatie is in Frankrijk hiermee verder doorgevoerd dan in de Verenigde Staten. Op basis van de secularisatiethese zou zodoende gesteld moeten worden dat de Verenigde Staten minder seculier of modern zijn dan Frankrijk (Casanova 2007, 108). Deze conclusie kan alleen niet zomaar getrokken worden, omdat het secularisatieproces in de Verenigde Staten een ander verloop heeft gehad dan in Frankrijk. Het ‘Europese secularisatieproces’ wordt ten onrechte als een blauwdruk gebruikt voor een ander land. Doordat seculiere differentiatie als onderdeel van het ‘Europese secularisatieproces’ als *noodzakelijke* voorwaarde wordt gezien voor modernisering.

Nu heeft het secularisatieproces ook niet binnen alle Europese landen hetzelfde verloop gehad. De secularisatiethese werkt in zijn algemeenheid alleen wel beter voor West-Europa dan voor de Verenigde Staten, want in West-Europa lopen economische groei en afnemend kerkbezoek sinds de jaren ’60 vrijwel parallel aan elkaar (Jenkins 2007, 43-44). Een tweetal componenten van de traditionele secularisatiethese, seculiere differentiatie en afnemend kerkbezoek, vinden hiermee bevestiging (Casanova 2007, 103). Voor West-Europa geldt echter net als voor de Verenigde Staten dat het secularisatieproces geen *noodzakelijke* gang van de geschiedenis betreft (Gauchet 1998, 5). Zo kan een religieuze groepering op verschillende manieren reageren op de geschetste moderniseringsprocessen van differentiatie en ontkerkelijking (Zie: Bruce 2009, 155; Berger 1999, 4). Een religieuze groepering kan de moderne cultuur afwijzen door een religieuze revolutie op touw te zetten of door ervoor te kiezen zich terug te trekken uit de samenleving (Berger 1999, 4). Met aanpassing kiest een

religieuze groepering er juist voor het geloof te belijden binnen de maatschappij (Berger 1999, 4).

Aanvankelijk beperkt de typologie van Berger zich tot deze twee reacties. In een later stadium zal Berger echter een derde optie toevoegen. Ondanks de spanning tussen de moderniteit en religie bestaat er namelijk een mogelijkheid om te zoeken naar harmonie tussen beide entiteiten. Een religieus leider heeft ook geen volledige keuzevrijheid om diens gemeenschap een anti-modernistische koers te laten varen. Zowel in persoonlijk als in collectief opzicht worden gelovigen immers geconfronteerd met moderne ontwikkelingen (Dekker en Stoffels 2009, 173). Deze gedwongen vorm van aanpassing hoeft er alleen niet *noodzakelijkerwijs* toe te leiden dat traditionele opvattingen worden losgelaten (Dekker en Stoffels 2009, 173). Casanova laat dit op het collectieve niveau zien als hij aantoont dat de moderniseringsprocessen van seculiere differentiatie en ontkerkelijking geen natuurlijke voorbode hoeven te zijn van marginalisering van religie tot in de privésfeer (Casanova 1994, 215). Integendeel, de praktijk zou er aanleiding toe geven te veronderstellen dat religie juist *deprivatiseert* (Casanova 1994, 215). De eerste twee componenten van de secularisatiethese seculiere differentiatie en ontkerkelijking zouden hierbij katalysatoren zijn van vernieuwde religieuze activiteit op het politieke toneel.

De revitalisering van religie kan op verschillende manieren gestalte krijgen. In eerste instantie kan religie in functionele zin een heropleving doormaken. Een nationale of continentale gemeenschap wordt door een politicus afgebakend door te wijzen op een gemeenschappelijke religieuze achtergrond (Vollaard 2013, 6). Verder kan religie zich ook op een substantieve wijze melden aan de poorten van de politiek. Vollaard kiest er in zijn studie naar de heropleving van het christelijk geloof bij Nederlandse politieke partijen voor om beide mechanismen empirisch te toetsen. Een heropleving van de substantieve religie toetst hij met gebruikmaking van het begrip *creative minority*. Een *creative minority* zou de door ontkerkelijking ontstane minderheidsstatus van de christenheid aangrijpen om christelijke normen en waarden opnieuw te verdedigen (Vollaard 2013, 5; 7). De politieke implementatie van traditionele christelijke leerstellingen is door de secularisatie namelijk onder druk komen te staan. Door middel van reorganisatie en remobilisatie proberen de overgebleven christelijke groeperingen het tij nu te keren. Het werven van deelnemers vindt hierbij plaats dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen (Vollaard 2013, 11). Hiernaast tracht een *creative minority* ook een breed publiek aan te spreken, in plaats van dat zij een defensieve houding aanneemt (Vollaard 2013, 11).

Vollaard komt in zijn studie tot de conclusie dat beide mechanismen van heropleving aanwezig zijn in het Nederlandse politieke spectrum. Het is alleen de vraag of de heropleving een tijdelijk of een duurzaam karakter heeft (Vollaard 2013, 29). In de studie worden er dan ook een aantal suggesties voor vervolgonderzoek gedaan (Vollaard 2013, 30). Een suggestie is om het onderzoek breder te trekken door ook maatschappelijke organisaties of belangengroepen onder de loep te nemen (Vollaard 2013, 30). Het huidige onderzoek voorziet hierin door de kerk als onderzoeksobject te kiezen. Een onderzoek naar de rol van de kerk levert een bijdrage aan de wetenschappelijke kennis over heroplevend christendom op het politieke toneel, omdat de kerk een organisatie is die bij uitstek de gevolgen ondervindt van de moderniseringsprocessen seculiere differentiatie en ontkerkelijking. Als de twee componenten van secularisatie daadwerkelijk een katalyserend effect hebben op politieke activiteit zou de kerk een voorloper moeten zijn in het heroplevingsproces van religie op het politieke toneel.

Concluderend kan er op basis van de ‘revitaliseringsthese’ gesteld worden dat secularisering als uitdager van het christendom, zorgt voor een verhoogde activiteit van de kerk op het politieke toneel. Deze constatering gaat in tegen de traditionele secularisatiethese, die stelt dat seculiere differentiatie en ontkerkelijking gelijke tred houden met de privatisering van religie. Verder zou de heropleving van substantieve religie samengaan met de vorming van een *creative minority*. Eén van de kenmerken van de *creative minority* is dat zij deelnemers werft dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen (Vollaard 2013, 11). Om goed oog te houden op een mogelijk discontinuïteit in de samenwerking tussen de verschillende kerkgenootschappen is het van belang om de historische verhouding tussen de kerken te kennen. Alleen op deze wijze kan een mogelijke reorganisatie van christelijke kerken op waarde geschat worden. Een remobilisatie *alleen* is ook niet genoeg om te kunnen spreken van een *creative minority*. Als er wel een verhoogde activiteit valt waar te nemen, maar er is geen onderlinge samenwerking wordt er in de literatuur gesproken van een *defensive minority* in plaats van *creative minority* (Vollaard 2013, 17). In de nu volgende paragraaf zal de aandacht uitgaan naar de historische achtergrond van kerkelijke samenwerking. Eerst zullen er echter voor de secularisatiethese en de revitaliseringsthese nog een tweetal hypothesen worden geformuleerd:

H1: Secularisatie leidt tot een *verminderde* activiteit van kerken op het politieke toneel.

H2: Secularisatie leidt tot een *revitalisering* van de kerkelijke activiteit op het politieke toneel.

§2.3 De historische achtergrond van kerkelijke samenwerking en de taakverdeling tussen kerkelijke belangenorganisaties

In de geschiedenis van kerkelijke belangenvertegenwoordiging in Nederland zijn een tweetal lijnen te ontdekken. Deze twee lijnen corresponderen met de twee grote kerkelijke belangenorganisaties die Nederland rijk is. Aan de ene kant is er het Contact in Overheidszaken (CIO) en aan de andere kant de Raad van Kerken (RvK). Met de nu volgende bespreking van de historische achtergrond van de kerkelijke belangenorganisaties zal een ruw beeld geschetst worden van welke kerken (van oudsher) samenwerken en welke niet. In de vierde paragraaf zal de kerkelijke kaart van Nederland vervolgens verder ingekleurd worden door de in dit onderzoek opgenomen kerken te introduceren aan de hand van de variabelen grootte en organisatie.

De Oecumenische Raad van Kerken is opgericht in 1935, bestaande uit een drietal organisaties: de Nederlandse Afdeling van de Wereldbond voor Internationale Vriendschap, de Raad van Nederlandse Kerken voor Praktisch Christendom en het Nederlandse Lausanne Comité (Noordegraaf 2008, 14). De drie organisaties zijn Nederlandse afdelingen van internationaal opererende oecumenische bewegingen. Zij vertegenwoordigen de Nederlandse kerken op een indirecte wijze tijdens internationale conferenties over kerkelijke eenheid. Met de Duitse bezetting komt er een meer nationaal georiënteerde lijn van kerkelijke samenwerking bij. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk in Nederland, Het Hersteld Evangelisch Luthers Kerkgenootschap, de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, het Remonstrantse Broederschap en de Algemeen Doopsgezinde Sociëteit besluiten om met elkaar te gaan overleggen (De Vries 2010, 30). Het hoofdonderwerp op de officieuze bijeenkomsten is de omgang met de bezetter (De Vries 2010, 30). Al tijdens de Tweede Wereldoorlog zien de deelnemende kerken onder ogen dat een contactpunt tussen kerk en overheid ook na de oorlog noodzakelijk blijft (De Vries 2010, 30). In de naoorlogse jaren zal het Interkerkelijk Overleg wel te maken krijgen met concurrentie van de Oecumenische Raad van Kerken, die een doorstart maakt. De Raad meent aan invloed te kunnen winnen door een directere band met de kerken aan te gaan. Praktisch gezien betekent dit dat de Raad vanaf 1946 bestaat uit kerkelijke vertegenwoordigers in plaats van organisatieleden (Noordegraaf 2008, 15).

Lang niet alle kerken nemen deel aan de nieuwe Raad. Van de grote kerken houden de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland zich afzijdig. Deze kerken willen alleen wel graag in contact blijven met de overheid over zaken die hen direct raken, zoals de godsdienstvrijheid (De Vries 2010, 31). De Oecumenische Raad van Kerken

en het Interkerkelijk Overleg splitsen hun taken daarom op. Het Interkerkelijk Overleg (later: Interkerkelijk Contact in Overheidszaken) richt zich op de belangen van kerken en de godsdienstvrijheid, terwijl de Oecumenische Raad van Kerken (vanaf 1968: Raad van Kerken in Nederland) zich bezighoudt met de beïnvloeding van de publieke opinie en de inhoud van het overheidsbeleid (De Vries 2010, 31). In de jaren '60 zullen de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland hun aanvankelijke bezwaren tegen de Raad van Kerken laten vallen en zich alsnog aansluiten (Noordegraaf 2008, 15-16). Ondanks deze belangrijke uitbreiding blijft de oorspronkelijke taakverdeling tussen de kerkelijke belangenorganisaties ongewijzigd (De Vries 2010, 31).

In 2013 bestaat de Raad van Kerken inmiddels uit dertien lidkerken, drie geassocieerde kerken en één kandidaat-lidkerk. De Raad werkt sinds 2001 op basis van een zestal beraadgroepen en een negental projectgroepen. Er is hierbij voor een beheersbare aanpak gekozen door concrete doelen te stellen (Noordegraaf 2008, 35). Zo heeft de beraadgroep missionaire presentie tot doel nieuwe wegen voor communicatie van het Evangelie te zoeken (Noordegraaf 2008, 35). Ook het Contact in Overheidszaken heeft zich onderverdeeld. Het dertigtal aangesloten kerken kan leden aandragen voor een vijftal commissies. Het CIO-K behartigt de materiële belangen van de kerken. Verder richten het CIO-J, CIO-M en CIO-G zich op de geestelijke verzorging van respectievelijk gedetineerden, militairen en patiënten in de gezondheidszorg. Tenslotte is het CIO-O opgericht om het (gesubsidieerd) godsdienstonderwijs op openbare scholen veilig te stellen (De Vries 2010, 35-36).

§2.4 De kerkelijke kaart van Nederland verder ingekleurd

Het kerkelijke spectrum kent in Nederland een breed palet aan kleuren. In deze vierde paragraaf zal de kerkelijke kaart van Nederland stap voor stap ingekleurd gaan worden. Voor elke kerk opgenomen in dit onderzoek zullen de grootte en organisatievorm besproken worden. Bij het vaststellen van het ledental van de diverse kerken wordt het Sociaal en Cultureel Planbureau-rapport *Geloven in het Publieke Domein* als leidraad gebruikt (SCP 2006). Bij de organisatievorm van de kerk baseert dit onderzoek zich op de algemeen wetenschappelijke literatuur en de informatie die verstrekt is door de geïnterviewden. De aandacht zal nu eerst uitgaan naar de grootte en organisatievorm van de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland. Hierna zal de protestantse kerkverbandentypologie van Stoffels worden geïntroduceerd. Aan de hand van deze typologie zullen de protestantse kerkverbanden vervolgens gerangschikt en besproken worden.

De Rooms-Katholieke Kerk is met ruim 4.40 miljoen leden veruit de grootste kerk van Nederland (Bernts, De Jong en Yar 2006, 91). De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland telt zeven bisdommen. Naast de bisdommenstructuur is er ook nog de wereld van de religieuzen, die zich hebben opgesplitst in verschillende congregaties (Bernts, De Jong en Yar 2006, 95). Voor het huidige onderzoek is het van belang te weten dat de nationale Bisschoppenconferentie formeel gezien het beleid van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland bepaald (Steenvoorde 2013). De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland kenmerkt zich alleen niet door een piramidestructuur (Steenvoorde 2013). Op het nationale niveau wordt er namelijk bij unanimitie besloten. Daarbij komt dat de verantwoording voor het bisschoppelijk beleid ook niet loopt via de nationale Bisschoppenconferentie, maar via de Bisschop van Rome (Steenvoorde 2013). Het contact met de overheid is er via de Bisschoppenconferentie en individuele bisdommen (Steenvoorde 2013). Als een individuele bisschop tot een activiteit op het politieke toneel overgaat, zal hij dit alleen wel afstemmen met collega-bisschoppen (Steenvoorde 2013).

De Protestantse kerk in Nederland is met 1.94 miljoen leden de tweede kerk van Nederland (Bernts, De Jong en Yar 2006, 91). De Protestantse Kerk in Nederland is in 2004 ontstaan na een fusie van de Nederlands Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Het hoogste besluitvormende orgaan binnen de Protestantse Kerk in Nederland is de generale synode. De predikanten, ouderlingen en diakenen die deelnemen aan de generale synode zijn door regionale kerkvergaderingen (classes) aangewezen als afgevaardigde ⁵. De generale synode houdt zich bezig met vragen die de lokale kerk raken, maar ook met de algehele positie van de kerk in de samenleving ⁶. Ondanks de centrale aansturing door de generale synode is er veel ruimte voor de lokale gemeenten. De Protestantse Kerk in Nederland kenmerkt zich namelijk door een grote verscheidenheid in geestelijke ligging van plaatselijke gemeenten. Vanwege de verschillen in opvattingen is het aan de plaatselijke gemeenten zelf om te bepalen of ze willen samenwerken met andere PKN-kerken uit de regio. Het is hierdoor mogelijk dat een plaatselijke hervormde gemeente en gereformeerde kerk niet samen willen werken, terwijl ze beide deel uitmaken van de Protestantse Kerk in Nederland.

De socioloog Stoffels maakt voor de protestantse kerken een onderscheid tussen vrijzinnig protestanten, oecumenisch protestanten, evangelisch reformatorische protestanten

---

⁵ Webredactie 2013. "Structuur Protestantse Kerk." -. <http://www.pkn.nl/organisatie/protestantse-kerk/structuur/Paginas/default.aspx> (3 juni 2013).

⁶ *Ibid.*

en bevindelijk gereformeerden (Stoffels 2008, 136-137). De vrijzinnig protestanten hebben hierbij het meest open karakter, terwijl de bevindelijk gereformeerden een eigen gesloten zuil vormen (Stoffels 2008, 136-137). Voor de Protestantse Kerk in Nederland werkt de typologie van Stoffels niet onderscheidend, omdat alle groepen protestanten binnen de fusiekerk voorkomen. Wel is het zo dat de meeste plaatselijke gemeenten binnen de Protestantse Kerk in Nederland zijn onder te brengen in één van de midden categorieën van de protestantentypologie (Zie ook: B. Plaisier 2003, 114). De overige kerken die in dit onderzoek zijn opgenomen: de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB ⁷, het Remonstrantse Broederschap, de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten, de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland, de Nederlands Gereformeerde Kerken, de Christelijke Gereformeerde Kerken ⁸, de Hersteld Hervormde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten⁹ laten zich eenvoudiger categoriseren. Deze kerken zullen daarom in volgorde van progressiviteit besproken worden.

Als er een eendimensionale indeling van (protestantse) kerken zou worden gemaakt van progressief naar conservatief bevindt de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB zich aan het linker extreem van het kerkelijke spectrum. Binnen de typologie van Stoffels worden de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB en het Remonstrantse Broederschap ondergebracht bij de vrijzinnig protestanten. Van deze stroming wordt wel gezegd dat zij aan haar eigen succes ten onder gaat (Stoffels 2008, 129) ¹⁰. De vrijzinnig christelijke idealen zouden namelijk vermaatschappelijken, waardoor de noodzaak tot kerkelijke organisatie afneemt (Stoffels 2008, 129). De vrijzinnigen trekken ook minder leden aan uit de Protestantse Kerk in Nederland, omdat een deel van deze ‘rechtzinnige’ kerk *de facto* vrijzinnig is (Meijering 2007, 458). Het is voor vrijzinnigen in de Protestantse Kerk in Nederland hierdoor niet meer nodig om naar een vrijzinnige kerk te vertrekken (Meijering 2007, 458).

De verminderde aantrekkingskracht van de vrijzinnigen uit zich in een voortdurende daling van het ledental. De Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB telt 5285 leden en het Remonstrantse Broederschap 4581 (Bernts, De Jong en Yar 2006, 109). De organisatiestructuur van de vrijzinnige kerken laat zich als los typeren. Zowel binnen de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB als bij het Remonstrantse Broederschap is de plaatselijke gemeente onafhankelijk. De Commissie tot de Zaken, het hoogste bestuursorgaan

---

⁷ Sinds 1991 wordt de afkorting NPB niet meer uitgeschreven, omdat de naam ‘Nederlandse Protestanten Bond’ reformatorisch in de oren klinkt (Koek 2013).

⁸ De officiële naam van dit kerkgenootschap luidt: ‘Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland’. Om de scriptie leesbaar te houden wordt de naam ‘Christelijke Gereformeerde Kerken’ gehanteerd.

⁹ In deze scriptie wordt de officiële naam van het kerkgenootschap ‘Gereformeerde Gemeenten’ gehanteerd. In vroegere tijd is het kerkgenootschap van de Gereformeerde Gemeenten ook wel aangeduid als ‘Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika’.

¹⁰ Gerald Bruins, “Vrijzinnigen laten kerkdienst los,” *Nederlands Dagblad*, 5 april, 2013.

bij de Remonstrantse Broederschap, doet ook alleen wat de gemeenten willen (Röselaers 2013). Een inhoudelijk verschil tussen de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB en het Remonstrantse Broederschap is de profilering. Het Remonstrantse Broederschap presenteert zichzelf als een kerk geworteld in het Evangelie van Jezus Christus (Röselaers 2013). De Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB ziet zichzelf daarentegen als een vereniging op christelijk-humanistische ‘grondslag’ (Koek 2013). Het christendom en humanisme worden althans als startpunt genomen bij een individuele spirituele zoektocht.

Een individuele benadering van het geloof en de open houding ten opzichte van de moderniteit hebben vrijzinnigen en evangelischen gemeen. Om uit te komen bij de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten en de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland moet er alleen wel een flink stap naar rechts gezet worden in het kerkelijke spectrum. De Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten, de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland, de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerken zijn (deels) onder te brengen bij de evangelisch reformatische protestanten. De Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten tellen ongeveer 20000 leden en de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland 5717 (Bernts, De Jong en Yar 2006, 107). Zowel de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten als de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland dragen het woord ‘Evangelisch’ in hun naam. Deze overeenkomst in naam houdt geen verband met een gemeenschappelijke oorsprong of geschiedenis. De Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten zijn namelijk ontstaan in 2002 na een fusie van de Broederschap van Pinkstergemeenten en de Volle-Evangelie gemeenten Nederland (W. Glastra 2013). De eerste voorlopers van deze kerken dateren uit het begin van de 20^e eeuw wanneer de Pinksterbeweging voet aan de grond krijgt in Nederland (W. Glastra 2013). De boodschap van de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten laat zich omschrijven als orthodox, maar niet leerstellig (Meijering 2007, 497). Zo wordt er in veel Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten geen punt gemaakt van de zondagsrust (A. Glastra 2013). De zondagsinvulling wordt vooral als een individuele keuze gezien (A. Glastra).

Net als de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten kenmerkt ook de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland zich als een ‘vrolijk orthodoxe’ geloofsgemeenschap (Verdonk 2013). De oorsprong van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland ligt alleen in de negentiende eeuw. Een aantal gemeenten binnen de Nederlands Hervormde Kerk maken zich los om als vrije gemeenten verder te gaan (Verdonk 2013). Het woord ‘Evangelisch’ in de naam van de Bond slaat hierbij op het verlangen om

terug te keren naar het ‘zuivere Evangelie’ (Verdonk 2013). In de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland bestaat er angst voor stellingen van het geloof (Verdonk 2013). De Bond van *Vrije* Evangelische Gemeenten in Nederland laten de plaatselijke gemeenten en gelovigen daarom zoveel mogelijk vrij. Voor zowel de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten als de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland geldt dat plaatselijke gemeenten zich alleen verenigen als zij dat zelf willen (A. Glastra 2013). De vorming van een bond, federatie of vereniging is hierbij geen doel in zichzelf. Bij de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland heeft de overkoepelende bond ook eigenlijk maar twee kerntaken namelijk, evangelisatie en het onderhouden van een seminarie (Verdonk 2013) ¹¹.

Met de Nederlandse Gereformeerde Kerken, een kerkgenootschap wat 32250 leden telt, bestaan er wel enige verschillen (Bernts, De Jong en Yar 2006, 100). Zo wordt er in de Nederlands Gereformeerde Kerken vastgehouden aan het onfeilbare Woord van God én de hieruit voortvloeiende belijdenisgeschriften (Janse 1985, 64) ¹². Het collectief onderschrijven van een geloofsbelijdenis staats haak op het uitspreken van een individuele belijdenis, zoals dat in de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten en de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland gebeurt. Verder kennen de Nederlands Gereformeerde Kerken, net als de Protestantse Kerk in Nederland, een synodale kerkstructuur. Binnen deze synodale kerkstructuur wordt er redelijk veel ruimte gelaten voor verschillen tussen plaatselijke gemeenten. Een overeenkomst tussen de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten, de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland en de Nederlands Gereformeerde Kerken is dat er in erediensten in toenemende mate gebruikt gemaakt wordt van de verworvenheden van de moderne cultuur. In de kerkdiensten wordt de liturgie bijvoorbeeld geprojecteerd op een beamer of er is een band met moderne muziekinstrumenten, die de gemeentezang begeleidt. Een andere overeenkomst tussen de drie kerkgenootschappen en de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, het Remonstrantse Broederschap en delen van de Protestantse Kerk in Nederland is dat de kerkelijke ambten openstaan voor vrouwen.

De Christelijke Gereformeerde Kerken bevinden zich deels binnen de evangelisch reformatorische stroming. Het 74853 leden tellende kerkgenootschap herbergt meerdere modaliteiten in zich, waardoor het niet volledig aan de evangelisch reformatorische geestesstroming kan worden toegeschreven (Bernts, De Jong en Yar 2006, 100). De synode

---

¹¹ Het onderhouden van een theologische opleiding met een eigen karakter.

¹² Webredactie 2009. “Drie Formulieren van Enigheid.” 26 oktober. <http://www.ngk.nl/about/drie-formulieren-van-enigheid/> (10 juni 2013).

van de Christelijke Gereformeerde Kerken moet ook rekening houden met de verschillende flanken. Ongeveer een vijfde deel van de Christelijk Gereformeerde Kerken, verenigt rondom het blad *Bewaar het Pand*, vertoont namelijk meer overlap met de bevindelijk gereformeerden (Janse 1985, 67; Zwemer 2001, 55-56). De bevindelijk gereformeerden staan van oudsher negatief tegenover de moderne cultuur (Stoffels 2008, 129). Bij de bevindelijk gereformeerden wordt de nadruk ook sterk gelegd op de bekering of wedergeboorte, die een gelovige moet doormaken om in de hemel te kunnen komen (Stoffels 2008, 129; Zwemer 2001, 21). Deze focus op het persoonlijke geloof is niet uniek, want ook in de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten en de Bond van Vrije Evangelische gemeenten in Nederland moet Christus door ieder lid persoonlijk worden aangenomen als verlosser (Zwemer 2001, 66). Het verschil is alleen dat veel leden van de bevindelijk gereformeerde kerk(en) niet tot bekering komen (Zwemer 2001, 66). Het kunnen zeggen van Christus stief ‘ook voor mij’ kost bij de bevindelijk gereformeerden veel geloofsstrijd (Zwemer 2001, 66).

Behalve een deel van de Christelijke Gereformeerde Kerken maken ook de Hersteld Hervormde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten onderdeel uit van de bevindelijk gereformeerde geestesstroming. De Hersteld Hervormde Kerk is ontstaan na een breuk in 2004 met de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk. Ongeveer 70000 van de bevindelijk georiënteerde leden van de Nederlands Hervormde Kerk kan het fusieproces van de Nederlandse Hervormde Kerk, Gereformeerde Kerk in Nederland en de Evangelisch Luthers Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden tot de Protestantse Kerk in Nederland niet meemaken (Bernts, De Jong en Yar 2006, 103)¹³ ¹⁴. Bij de kerkscheuring splitsen zowel individuele kerkleden als plaatselijke gemeenten zich af van de Nederlands Hervormde Kerk. De manier waarop de afscheiding plaatsvindt, heeft gevolgen voor de geestelijke ligging van de plaatselijke gemeente. In plaatsen waar een hele kerkelijke gemeente in één keer overgaat tot de Hersteld Hervormde Kerk is het aantal kaartenbakleden hoger dan in plaatsen waar ieder lid individueel aangeeft om hersteld te willen zijn. De kaartenbakleden of papieren leden zijn bij de kerk ingeschreven personen, die (vrijwel) nooit ter kerke gaan. Deze erfenis van de vaderlandse kerk is atypisch voor de bevindelijk gereformeerde stroming. Het bijwonen van de zondagse erediensten wordt in de bevindelijke kring over het algemeen namelijk als een absolute norm aangehouden. De zondag is door God, volgens de bevindelijke

---

¹³ Door de scriba (secretaris red.) van de Hersteld Hervormde Kerk ds. R.W. Mulder wordt het ledental van de Hersteld Hervormde Kerk geschat op 55000 à 60000 (Mulder 2013).

¹⁴ Een tweetal plaatselijke gemeenten van de Hersteld Hervormde Kerk kunnen als ‘confessioneel’ worden omschreven. Een iets lichtere stroming uit de toenmalige Nederlands Hervormde Kerk (Mulder 2013).

gereformeerden, apart gezet om na te denken over de dingen van de eeuwigheid (Zwemer 2001, 87).

Binnen de Gereformeerde Gemeenten, een kerkgenootschap rechts van de Hersteld Hervormde Kerk, worden de normen rondom het bijwonen van de eredienst strakker toegepast. De Gereformeerde Gemeenten zijn ook homogener van aard en worden wel beschouwd als het leidende kerkgenootschap binnen de bevindelijk gereformeerde geestesstroming. Net als de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Hersteld Hervormde Kerk kennen ook de Gereformeerde Gemeenten een synodale kerkstructuur. Het kerkgenootschap telt meer dan honderdduizend leden en is hiermee in grootte het vierde kerkgenootschap van Nederland (Bernts, De Jong en Yar 2006, 103). In politiek opzicht is er een (zeer) nauwe verwevenheid met de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Verder kan gezegd worden dat samenwerking met niet-bevindelijk gereformeerden vanuit leerstelling opzicht moeilijk ligt. Zo is er met de evangelisch reformatorische protestanten op het punt van ‘de bekering’ een fundamenteel leergeschil. Volgens de bevindelijk gereformeerden brengt het beamen van een geloofsbelijdenis *alleen* een mens niet in de hemel, want God zelf moet duidelijk in het leven van een gelovige ingrijpen ¹⁵.

Al met al geven de derde en vierde paragraaf van dit hoofdstuk een ruw beeld van de kerkelijke kaart van Nederland. Terloops zijn ook in deze vierde paragraaf de onderlinge verhoudingen tussen de kerken aan bod gekomen. In het nu volgende hoofdstuk zal duidelijk worden hoe revitalisering gemeten kan worden. Eén van de doelen van deze scriptie is immers om de politieke activiteit van de kerk meetbaar te maken, om zodoende een uitspraak te kunnen doen over de houdbaarheid van de traditionele secularisatiethese.

---

¹⁵ Tjerk de Reus, “Psychologisch onderzoek in de ‘zwarte kousen kerken’. Het eigene van de bevindelijken,” *Friesch Dagblad*, 3 juni, 2004.

Hoofdstuk 3

Methodologie

§3.1 Revitalisering: de kerk als belangengroep

Bij het meten van de politieke activiteit van de kerk wordt de kerk als belangengroep beschouwd. Onder een belangengroep wordt een “*autonoom van de overheid of politieke partijen opererende organisatie, die het overheidsbeleid probeert te beïnvloeden*” verstaan (Wilson in: Hague en Harrop 2007, 209; vertaling EB). In deze eerste paragraaf van het derde hoofdstuk zal de aandacht allereerst uitgaan naar de christelijke en wetenschappelijke bezwaren die er bestaan tegen het beschouwen van de kerk als belangengroep. Vervolgens is er oog voor de vraag *hoe* revitalisering het beste gemeten kan worden. De begrippen remobilisatie en reorganisatie zullen hierbij geoperationaliseerd worden. Bij het begrip remobilisatie gaat het om het tellen van invloeds pogingen van de kerk. In het slot van deze paragraaf zal er daarom een lijst gepresenteerd worden met directe en indirecte manieren waarop de kerk invloed kan uitoefenen op het politieke toneel. Voorts zal er in de tweede paragraaf van dit hoofdstuk verantwoording worden afgelegd over de casusselectie en gebruikte bronnen.

Volgens veel gelovigen wijkt de kerk af van een reguliere vereniging of belangengroep, omdat het om een door God geroepen gemeenschap gaat (Kennedy 2010, 30). Dit komt in de meeste kerken tot uitdrukking met de kinderdoop. De pasgeborene krijgt zonder er zelf bewust van te zijn deel aan de gemeenschap. Van de dopeling kan moeilijk gezegd worden dat hij ‘vrij’ is in zijn keuze. Bij een klassieke vereniging verenigen *vrije* burgers zich los van de staat (Kennedy 2010, 30). Een ander punt van verschil tussen bijvoorbeeld een sportvereniging en de kerk is dat de kerk een geestelijke traditie herbergt (Kennedy 2010, 30). De normen en waarden zijn in de traditionele kerken vaak strak omljnd (Kennedy 2010, 30). Zo is het in de reformatorische kerken formeel wel mogelijk om de belijdenisgeschriften aan te passen, maar komt het in de praktijk bijna nooit voor. Een derde en laatste punt van verschil is dat kerkleden een dubbele loyaliteit kennen. Door te bidden en te zingen tot God onderwerpt de kerk zich aan een bovennatuurlijk gezag (Kennedy 2010, 30). De kerk eerbiedigt zowel het gezag van de wereldlijke overheid als dat van God.

Naast deze ‘christelijke kritiek’ tegen het beschouwen van de kerk als belangengroep is er ook meer wetenschappelijke kritiek. Een terechte vraag vanuit de literatuur is of meer politieke activiteit wel hetzelfde is als revitalisering. Behalve het aantal petitie’s, demonstraties of manifestaties gaat het er immers ook om *hoe* de standpunten verwoord worden. Zo betoogt

Bruce dat de politieke verdediging van kerkbelangen niet mogelijk is zonder te capituleren voor de seculiere tijdsgeest (Bruce 2002, 20-21). Met andere woorden, een christelijke boodschap zal seculier verpakt moeten worden om nog gehoor te vinden (Bruce 2002, 20-21). Bruce laat met diens kritiek zien dat alleen het tellen van politieke activiteit niet genoeg is om te kunnen spreken van revitalisering. Het gaat namelijk ook om het onderliggende motief. Volgens de revitaliseringstheorie zouden remobilisatie én reorganisatie door secularisering een directe aanleiding vormen voor verhoogde activiteit.

Bij remobilisatie worden de formeel opgetekende lobbyactiviteiten van de kerk geteld. Bij reorganisatie staat het motief van de kerkelijke actie op het politieke toneel centraal. De vier kenmerken van de *creative minority* zullen getoetst worden door middel van een diepte-interview. Niet alleen de feitelijke situatie rondom bijvoorbeeld kerkelijke samenwerking heeft hierbij de aandacht, maar ook de intentie tot samenwerking. Bij het tellen van de lobbyactiviteiten is het noodzakelijk dat er een afgebakende lijst van lobbymethoden bestaat, omdat anders niet duidelijk is wat als lobbyactiviteit telt en wat niet. Van Schendelen en Pauw brengen een onderscheid aan tussen directe en indirecte invloedspogingen. Een directe methode betreft het ontmoeten van een politicus in *Nieuwspoort*. Een indirecte manier van beïnvloeding kan een stap naar de rechter zijn.

Tabel 1. Invloedspogingen

<i>Directe methoden:</i>	<i>Indirecte methoden:</i>
Persoonlijk bezoek	Studies, rapporten
Persoonlijke brief	Naaste medewerkers van politieke besluitvormers benaderen
Informeel contact (bellen, mailen e.d.)	Hoger/lager geplaatsten rond politieke besluitvormers benaderen
Deelname aan hoorzittingen	Beroep doen op politieke ‘makelaars’
Indienen van petitie of verzoekschriften	Andere belangenorganisaties inschakelen
Demonstraties, manifestaties	Steunacties bij verkiezingen
Werkbezoek, stage	Politieke partijen inschakelen
	Massamedia inschakelen
	Naar de rechter stappen
	Invloed poging via de buitenlandse route

Bron: Van Schendelen en Pauw 1998, 302.

Belangrijke vragen binnen het kader van het onderzoek zijn verder: *wie* formeel gezagdrager zijn en *wat* het begrip politiek toneel omvat. Zowel gekozen politici als ongekomen ambtenaren zijn als formele gezagdrager spelers op het politieke toneel. Alleen invloedsposingen die *direct* of *indirect* gericht zijn op *formele gezagsdragers* worden meegenomen in dit onderzoek. De lobbyactiviteit moet ook ‘formeel’ staan opgetekend in een wetenschappelijk artikel een krantenbericht of kerkelijke of overheidsdocumentatie. Verder worden er door de tijd heen zoveel mogelijk dezelfde bronnen gebruikt om een eventuele vertekening van de lobbyactiviteit te voorkomen. Nu kunnen met de in dit onderzoek geldende operationalisatie onmogelijk alle lobbyactiviteiten gemeten worden. Veel lobbyactiviteiten vinden immers onder de radar plaats. Binnen dit onderzoek wordt er echter vanuit gegaan dat de formeel opgetekende lobbyactiviteiten parallel lopen aan de niet opgetekende lobbyactiviteiten. Een katalyserende werking van de moderniseringsprocessen seculiere differentiatie en ontkerkelijking zou hierdoor zowel in de formeel opgetekende als in niet opgetekende lobbyactiviteiten zichtbaar moeten worden.

§3.2 Casusselectie: het land, de kerken en de geïnterviewden

In deze tweede paragraaf ligt de focus op de casusselectie en de gebruikte bronnen in dit onderzoek. Allereerst zullen de keuze voor het land en het te onderzoeken tijdsvlak beargumenteerd worden. Vervolgens is er oog voor de kerken die centraal staan bij de kwantitatieve en kwalitatieve analyse. Tenslotte zal duidelijk worden dat dit onderzoek bij de dataverzameling put uit een drietal bronnen.

De onderzoeksvraag spreekt van ‘de kerk’ zonder te specificeren welke genootschappen deze naam toekomen. Dit is bewust gedaan, omdat het onderzoek zich allereerst afspeelt binnen de Nederlandse landsgrenzen. Los van kerkelijke verschillen is Nederland een land wat bij uitstek rijp is voor revitalisering, dat wil zeggen Nederland is lange tijd een voortrekker in Europa geweest als het gaat om secularisatie (Becker en De Hart 2006, 10; Vollaard 2013, 9). Zo daalt het aantal rooms-katholieken in Nederland tussen 1970 en 2005 met 12% (Dekker 2006, 228; Vollaard 2013, 39). Bij de progressievere groepen protestanten neemt het aantal kerkleden tussen 1970 en 2005 zelfs met meer dan 50% af (Dekker 2006, 228)¹⁶. Eveneens daalt het aantal kerkleden wat zegt regelmatig een kerkdienst te bezoeken (Dekker 2007, 9). Verder komen tijdens het tweede kabinet Paars ook bepaalde

---

¹⁶ Dekker maakt een onderscheid tussen het liberaal protestantisme, mainline protestantisme, orthodox protestantisme en de evangelische- en pinksterbeweging (Dekker 2006, 228). Het liberaal protestantisme en het mainline protestantisme (de progressievere groepen protestanten) kunnen op één lijn gesteld worden met de categorieën vrijzinnig protestantisme en oecumenisch protestantisme uit de typologie van Stoffels.

christelijke normen en waarden stevig onder druk te staan. In die periode is euthanasie immers gelegaliseerd en het huwelijk opengesteld voor mensen van hetzelfde geslacht. Binnen de Nederlandse casus is er dus zowel sprake van ontkerkelijking als van seculiere differentiatie. Dit zijn precies de voorwaarden die de revitaliseringsthese stelt voor een opleving van de kerk op het politieke toneel.

Ondanks het feit dat de tijdseenheid van het onderzoek en het begrip kerk in de hoofdvraag niet nader gespecificeerd worden is het toch noodzakelijk om de methodologische keuzes die rondom deze begrippen gemaakt zijn te verantwoorden. Dit onderzoek omvat de periode 1 januari 1995 tot en met 31 december 2012, omdat de revitalisering van de overgebleven christelijke kerken het eerst verwacht zou worden rondom de eeuwwisseling. Om dit te kunnen controleren zijn er ook een paar jaren van voor de legalisering van euthanasie en de openstelling van het huwelijk voor mensen van hetzelfde geslacht meegenomen. De jaren na de eeuwwisseling zijn eveneens van belang, omdat er met de kabinetten Balkenende (2002-2010) weer christelijke partij(en) in de regering vertegenwoordigd zijn. Als het revitaliseringsmechanisme ook andersom zou werken moet de kerkelijke lobby in deze tijd weer afnemen, omdat de seculiere differentiatie weer minder ver is doorgevoerd. Er kan echter ook een andere reden aan een mogelijke neergang van de kerkelijke lobbyactiviteit ten grondslag liggen, namelijk dat veel medisch-ethische onderwerpen onder Paars 'geregeld' zijn. Het loont voor de kerken dus niet meer om bijvoorbeeld te lobbyen voor (een terugkeer) strafbaarstelling van euthanasie.

Dit motief zou door één of meer van de in dit onderzoek opgenomen kerken kunnen worden aangedragen. Het is ook mogelijk dat kerken van een verschillende geestelijke ligging verschillend denken over het nut of de noodzaak van een medisch-ethische lobby. Bij het toetsen van revitalisering is het daarom ook van belang om een representatieve selectie van kerken aan te dragen. Bij het toetsen van remobilisatie zullen één kerkelijke belangenorganisatie en twee afzonderlijke kerken onderwerp van onderzoek zijn. Het CIO zal onder de loep worden genomen, omdat alle in dit onderzoek opgenomen kerken zijn aangesloten bij deze kerkelijke belangenorganisatie. Veel van de dagelijkse contacten tussen kerk en overheid lopen ook via het CIO (Steenvoorde 2013; A. Glastra 2013; Verdonk 2013; Smouter 2013). Verder zal er bij de bespreking van de kwantitatieve resultaten aandacht uitgaan naar de Christelijke Gereformeerde Kerken. Er is vanuit methodologisch oogpunt voor deze geloofsgemeenschap gekozen, omdat zij zich begeeft op een breuklijn tussen de evangelische reformatorische en bevindelijk gereformeerde geestesstroming. De Christelijke Gereformeerde Kerken nemen hiermee een middenpositie in onder de gereformeerde kerken.

Hiernaast kan met het bestuderen van de politieke acties van de Christelijke Gereformeerde Kerken ook het zogeheten Woerdens Beraad onderzocht worden. Het Woerdens Beraad is een samenwerkingsverband tussen een achttal gereformeerde kerken (Silfhout 2013). Het doel van het Woerdens Beraad is het afgeven van een profetische getuigenis richting de overheid¹⁷. Als laatste is er bij de kwantitatieve analyse aandacht voor de Rooms-Katholieke Kerk, omdat deze kerk de grootste kerk van Nederland is en ook een sterk internationaal karakter heeft. Vervolgens is er bij het bespreken van de kwalitatieve resultaten aandacht voor een tiental kerken: de Rooms-Katholieke Kerk, Protestantse Kerk in Nederland, Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, Remonstrantse Broederschap, Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten, Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland, Nederlands Gereformeerde Kerken, Christelijke Gereformeerde Kerken, Hersteld Hervormde Kerk en Gereformeerde Gemeenten. Er is voor deze groep van kerken gekozen, omdat het overgrote deel van de Nederlandse kerkelijken is aangesloten bij één van deze kerkgenootschappen. Verder maken zowel grote kerken als kleinere kerken onderdeel uit van de selectie. De geestelijke ligging van de verschillende kerkgenootschappen laat ook voldoende spreiding zien.

Om tot kwantitatieve en kwalitatieve resultaten te komen worden er diepte-interviews gehouden met representanten van de diverse kerkgenootschappen. Het diepte-interview wordt gehouden met de verantwoordelijke persoon binnen een kerkgenootschap. Wie er verantwoordelijk is voor het contact met de overheid is vaak eenvoudig te achterhalen via de website van het landelijk kerkverband. Op het moment dat een kerk geen aparte afdeling heeft voor het contact met de overheid is er middels het *Reformatorisch Dagblad* nagegaan wie er als landelijk aanspreekpunt fungeert^{18 19}.

---

¹⁷ Kerkredactie, “Kerken bezinnen zich samen op profetische taak,” *Reformatorisch Dagblad*, 2 oktober, 2010.

¹⁸ Janita van Hoeven – ten Voorde, “Secularisatie speelt belangrijke rol in verkiezingsuitslag,” *Reformatorisch Dagblad*, 14 september, 2012.

¹⁹ De landelijke website van het Remonstrantse Broederschap verschaft geen informatie over wie er verantwoordelijk is voor het contact met de overheid. De Amsterdamse hoogleraar Prof. Dr. E.P. Meijering heeft ds. J. Röseleers aangewezen als remonstrants deskundige op het gebied van kerk en overheid.

Tabel 2. De namen en functies van de geïnterviewden

Kerk <i>a</i>	Naam van geïnterviewde	Functie van geïnterviewde
RKK	Mr. Dr. R.A.J. Steenvoorde	CIO-secretaris
PKN	Dr. A.J. Plaisier	scriba <i>b</i>
NPB	W. Koek	secretaris
RB	Ds. J. Röselaers	aanspreekpunt
VPE	A. Glastra W. Glastra <i>c</i>	CIO-lid
BvE	Ds. W. Verdonk	secretaris
NGK	Ds. W. Smouter	lid
CGK	Prof. Dr. T.M. Hofman	voorzitter
HHK	Ds. R.W. Mulder	scriba
GG	Ds. W. Silfhout	voorzitter <i>d</i>

a: RKK = Rooms-Katholieke Kerk; PKN = Protestantse Kerk in Nederland; NPB = Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB; RB = Remonstrantse Broederschap; VPE = Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten; BvE= Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland; NGK = Nederlands Gereformeerde Kerken; CGK = Christelijke Gereformeerde Kerken; HHK = Hersteld Hervormde Kerk; GG = Gereformeerde Gemeenten.

b: scriba kan als equivalent van secretaris worden gezien.

c: W. Glastra heeft als alumnus van de Pinkster Bijbelschool een korte inleiding verzorgd over de historische achtergrond van de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten.

d: voorzitter/lid/aanspreekpunt van het deputaatschap kerk en overheid of van het Contact in Overheidszaken; secretaris (of scriba) van het landelijk kerkverband.

Het is belangrijk dat de geïnterviewde *namens* het landelijke kerkverband mag spreken. Om die reden is er bij de gereformeerde kerken gesproken met een lid of de voorzitter van een deputaatschap. Een deputaatschap is een commissie die is ingesteld door de hoogste vergadering van een protestants kerkverband. De formele opdracht van een deputaatschap staat beschreven in de kerkorde ²⁰. Voor het deputaatschap kerk en overheid van de

²⁰ Generale synode. 2010. "Kerkorde." 23 december. http://www.cgk.nl/download/Kerkorde20_11.pdf (10 mei 2013).

Christelijke Gereformeerde Kerken geldt dat zij *formeel* mag optreden namens het landelijk kerkverband. Het officiële karakter van de opdracht van het deputaatschap zorgt ervoor dat er één of meerdere personen binnen een kerkverband aangesproken kunnen worden op de relatie met de overheid. De visie van de voorzitter van het deputaatschap kerk en overheid is hiermee niet zomaar een mening van een christelijk-gereformeerde over de relatie tussen kerk en overheid, maar het officiële standpunt van de Christelijke Gereformeerde Kerken.

Niet alle kerken hebben een verantwoordelijke die ook namens de kerk mag spreken. Voor de kerken die geen *formeel* verantwoordelijke hebben is er gesproken met de secretaris of het landelijk aanspreekpunt voor het contact met de overheid. In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat deze persoon in staat is om het kerkstandpunt uit te leggen en waar nodig toe te lichten ²¹. Dit toelichten gebeurt in een diepte-interview, omdat hiermee het beste de motieven voor politieke actie van de kerk achterhaald kunnen worden. Bij een diepte-interview is het namelijk niet noodzakelijk om de vragen in een vaste volgorde door te nemen (Babbie 2010, 318). Er blijft zodoende veel ruimte om door te vragen. Nu bestaat het onderzoek niet alleen uit het achterhalen van motieven, maar ook uit het tellen van lobbyactiviteiten. Om die reden wordt er voorafgaande aan het diepte-interview wel een lijst met mogelijke lobbyactiviteiten naar de geïnterviewde gestuurd. De geïnterviewde heeft zo de mogelijkheid om zich voor te bereiden op het gesprek, want voor de meeste representanten geldt dat ze niet de volle onderzoeksperiode van 18 jaar kunnen overzien.

Nu blijft het riskant om op de ijver en het geheugen van de geïnterviewde alleen te vertrouwen, daarom wordt er in dit onderzoek gebruikgemaakt van twee aanvullende manieren van dataverzameling. In eerste instantie wordt er teruggегrepen op de documentatie van de kerk zelf. De Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken zijn voor de volle onderzoeksperiode beschikbaar. In de Acta staat beschreven welke activiteiten er zijn uitgegaan van het deputaatschap kerk en overheid. Er staat ook bij vermeld of het om een kerkelijke soloactie gaat of om een actie van de kerken gezamenlijk. Verder heeft de Bisschoppenconferentie van de Rooms-Katholieke Kerk, het hoogste orgaan binnen de Nederlandse kerkprovincie, een brochure uitgegeven met daarin haar bijdragen aan het euthanasiewetgevingsproces. Naast de kerkelijke documentatie wordt ook de krantendatabase *Lexis Nexis* aangewend. Binnen deze database wordt actief gezocht op de namen van de verschillende kerkverbanden in combinatie met het woord ‘overheid’. Bij de protestantse kerken komt dit woord namelijk (vaak) voor in de naamgeving van het verantwoordelijke

---

²¹ Met name bij de congregationalistische kerken is het moeilijk om *namens* het kerkverband te spreken.

deputaatschap. Voor de Rooms-Katholieke Kerk geldt dit niet, daarom wordt er apart gezocht op het woord ‘Bisschoppenconferentie’. Het doel hiermee is vast te kunnen stellen of een kerk in het verleden in verband werd gebracht met één van de lobbymethoden.

Bij het dataverzamelingsproces is het onmogelijk om alle kranten onder de loep te nemen. Om die reden is er een selectie van kranten gemaakt. In de selectie zijn het *Nederlands Dagblad*, *Trouw*, *NRC Handelsblad* en ANP-nieuwsberichten opgenomen. Voor de Christelijke Gereformeerde Kerken is er ook gezocht in het digitale archief van het *Reformatorisch Dagblad*, omdat een deel van hun lobbyactiviteiten alleen in deze krant zijn opgetekend. Het *Reformatorisch Dagblad* en het *Nederlands Dagblad* zijn (orthodox) christelijke kranten. De nauwe verbondenheid met de christelijke traditie komt tot uiting in een dagelijkse pagina(s) met kerknieuws. Een nadeel van het *Nederlands Dagblad* is dat de krant pas sinds 2007 is opgenomen in de *Lexis Nexis* krantendatabase. De hierdoor ontstane leemte aan kerknieuws wordt opgevuld door het dagblad *Trouw*, waarvan wel voor de volle onderzoeksperiode krantenartikelen zijn terug te vinden. Verder maakt ook het liberaal-seculiere *NRC Handelsblad* onderdeel uit van de kranteselectie. De opname van kerknieuws in deze seculiere krant vormt een graadmeter voor de aanwezigheid van religie op het politieke toneel. Bij een seculiere krant ligt het brengen van kerknieuws immers minder voor de hand dan bij een christelijke krant.

Al met al is in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk duidelijk geworden wanneer lobbyactiviteiten als politieke actie aangemerkt worden. In de tweede paragraaf zijn de methodologische keuzes rondom de casusselectie en het brongebruik vervolgens verantwoord en toegelicht. In de volgende twee hoofdstukken zullen de uitkomsten van het onderzoek gepresenteerd worden.

Hoofdstuk 4

Meer politieke lobbyactiviteiten

§4.1 De formeel gedocumenteerde politieke actie van het Contact in Overheidszaken (CIO) tijdens de periode 1995-2012

In dit vierde hoofdstuk is er achtereenvolgens aandacht voor de lobbyfrequentie van het CIO, de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Rooms-Katholieke Kerk. Deze eerste paragraaf staat in het teken van de politieke acties van het CIO. Eerst zullen de elk jaar terugkerende acties van het CIO besproken worden. Vervolgens zal er oog zijn voor de fluctuerende actie van het CIO zoals die heeft plaatsgevonden in de periode 1995-2012. Om tenslotte aan de hand van tabel 3 de resultaten te duiden binnen het kader van de revitaliseringsthese.

Het meest formele contact wat het CIO met de overheid heeft is het jaarlijks terugkerend overleg met de minister van Justitie. De minister van Justitie draagt binnen het kabinet de verantwoordelijkheid voor de erediensten (De Vries 2010, 33). Verder is er één keer per jaar een Kloosterkerkberaad, dat gericht is op het persoonlijke contact met parlementsleden. Tijdens dit beraad wordt er met de volksvertegenwoordigers van gedachten gewisseld over een thema dat de taak van het CIO raakt (De Vries 2010, 33). Sinds 2007 wordt er ook tweemaal per jaar met de Belastingdienst overleg gevoerd over de toepassing van de zogeheten ANBI-regeling²². De ANBI-status is van belang voor de aftrekbaarheid van giften aan de kerk. In 2007 hebben de kerken het gezamenlijk voor elkaar gekregen dat CIO-kerken automatisch de status van een Algemeen Nut Beoogde Instelling krijgen²³. In de praktijk blijkt het echter voor te komen dat er bij de Belastingdienst twijfels rijzen over het algemene nut van een kerkelijke activiteit. Bij het overleg tussen het CIO en de Belastingdienst worden dit soort twijfels bespreekbaar gemaakt.

Naast de opgesomde jaarlijkse of halfjaarlijkse activiteiten van het CIO zijn er ook eenmalige acties van de kerkelijke belangenorganisatie. In 1995 klaagt de voorzitter van het CIO-K, dat zich richt op het beheer van kerkgebouwen, zijn nood over het hergebruik van kerkgebouwen²⁴. Hij doet dit op een studiedag georganiseerd door de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Met zijn actie neemt hij deel aan de studie naar hergebruik van kerkgebouwen, maar spreekt ook direct een groep van ambtenaren aan. In het jaar 1996

---

²² Broekhuizen, Jaap. 2007. "CIO en Belastingdienst tekenen convenant over uitvoering ANBI-regeling voor kerkgenootschappen." 15 december. http://www.kerkrentmeester.nl/site/index.php/artikelen/geld/geld_Geldbeheer_Algemeen5/cio_en_belastingdienst_tekenen_convenant_over_uitvoering_anbi-regeling_voor (30 april 2013).

²³ Eduard Sloot, "Convenant houdt huidige giftenregeling in stand," *Nederlands Dagblad*, 29 november, 2007.

²⁴ Kerkredactie, "Nieuw gebruik kerken zelden groot succes," *Trouw*, 21 juni, 1995.

publiceert het CIO een brochure, die het aanbiedt aan de beide Kamers van de Staten Generaal. De brochure gaat over de onderwaardering van de godsdienstige identiteit bij fusies van maatschappelijke instellingen ^{25 26}.

In datzelfde jaar schrijven de gezamenlijke kerken een brief aan de minister van buitenlandse zaken Van Mierlo, waarin zij de minister oproepen de positie van de kerk te regelen in de verdragen van de Europese Unie ²⁷. In het jaar 1997 schrijft het CIO een brief naar de Tweede Kamer, waarin zij aandacht vraagt voor de bijzondere rol van de publieke omroep. De brief vormt een toevoeging op de eerder verschenen brochure: *Om de identiteit van de publieke omroep* ^{28 29}. In 1998 keren de kerken van het CIO zich in een brief tegen het verplicht kerkelijk moeten bevestigen van een homohuwelijk ³⁰. In datzelfde jaar vindt er met het oog op de verruimde mogelijkheden tot zondagsopenstelling van winkels ook een handtekeningenactie plaats tegen de 24-uurs economie ³¹. Een jaar later worden er in een petitie wederom zorgen geuit over de koopzondag ^{32 33}.

In de jaren na de eeuwwisseling gaat het CIO zich meer richten op haar kerntaak: de verdediging van godsdienstige preferenties. In 2002 vragen de CIO-kerken een gesprek aan met het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, zij zijn het namelijk niet eens met het brandveiligheidsbeleid wat er gevoerd wordt ³⁴. Alle uitgaansgelegenheden zouden door de nieuwe wetgeving ten onrechte over één kam worden geschoren. Verder vindt er in het jaar 2005 ook een gesprek plaats tussen het CIO-O en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over de positie van de godsdienstleraar op de openbare basisschool ³⁵. Vervolgens probeert het CIO in 2006 de op handen zijnde registratieplicht van rechtspersonen bij de Kamer van Koophandel tegen te houden ³⁶. Met

---

²⁵ Schreuder, Arjen, "Kerken vragen meer zingeving bij fusies," *NRC Handelsblad*, 11 januari, 1996.

²⁶ Dekker, Gerard, "Wel scheiding kerk en staat, geen geheel verbroken relatie," *Trouw*, 17 januari, 1996.

²⁷ Broers, Arjan, "Kerken willen dat Europese Unie hun positie vastlegt," *Algemeen Nederlands Persbureau*, 29 maart, 1996.

²⁸ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 1998. 29 augustus – 10 december, 434. 2001. -, 626-627.

²⁹ Kerkredactie, "Kabinet miskent rol omroepen," *Trouw*, 29 mei, 1997.

³⁰ Kerkredactie, "Kerken keren zich bij voorbaat tegen verplicht homohuwelijk," *Trouw*, 23 december, 1998.

³¹ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 1998. 29 augustus – 10 december, 434. 2001. -, 626-627.

³² Kerkredactie, "Kerk in actie tegen 24-uurs economie," *Trouw*, 6 februari, 1998.

³³ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2001. -, 626-627.

³⁴ Goes, Joost, "Kerken: Brandweer, we zijn geen disco," *Trouw*, 6 februari, 2002.

³⁵ Van der Hoeven, Maria. 2006. "Advies Onderwijsraad "Dienstverband, godsdienst en de openbare school." 9 oktober. http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/330/documenten/beleidsreactie_advies_godsdienst_onderrwijs.pdf (2 mei 2013).

³⁶ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2007. 31 augustus – 11 december, 302.

name de Joodse kerkgenootschappen hebben moeite met de registratieplicht, doordat zij vanuit de Tweede Wereldoorlog weten waartoe registratie kan leiden.

In 2007 poogt het CIO-K met het project modernisering monumentenzorg tot een oplossing te komen voor de tekortkomingen in de wet op de Monumentenzorg ³⁷. Een jaar later zoekt het CIO-K contact met hen die namens het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap onderzoek doen naar het Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Monumenten (BRIM) ³⁸. Eveneens in 2008 organiseert het CIO-K een manifestatie over de toekomst van het religieus erfgoed ³⁹. Naar aanleiding van de BRIM-evaluatie schrijft het CIO-K in 2009 een brief aan de vaste Kamercommissie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. Verder neemt het CIO-K ook deel aan de door het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer opgezette klankbordgroep brandveiligheid ⁴⁰. Tenslotte houdt de scriba van de Protestantse Kerk in Nederland een betoog namens de CIO-kerken over de scheiding tussen kerk en staat. Hij doet dit in een rondetafelgesprek met Tweede Kamerleden ⁴¹.

---

³⁷ Webredactie 2009. "Commissie Kerkelijke Gebouwen van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken CIO-K. Verslag 2007 en 2008."- <http://www.cioweb.nl/cio/stukken/jaarverslag2006-2008%20CIO-K%20def%20versie%200909.pdf> (3 mei 2013), p. 24.

³⁸ *Ibid.*, p. 11.

³⁹ *Ibid.*, p. 22.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 8.

⁴¹ Kerkredactie, "Religie mag niet gedwongen worden zich aan te passen," *Trouw*, 15 september, 2011.

Tabel 3. De formeel gedocumenteerde politieke actie van het CIO

Jaartal	Aantal invloedspogingen
1995	3
1996	4
1997	3
1998	4
1999	3
2000	2
2001	2
2002	4
2003	2
2004	2
2005	3
2006	3
2007	6
2008	7
2009	6
2010	4
2011	5
2012	4
N	67

Hoofdbronnen: Vries, De. Jurn P. 2010. "Het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO): belangenbehartiger voor de kerken bij de rijksoverheid." *Nederlands Tijdschrift voor Kerk en Recht* 4: 30-37, krantenberichten *Algemeen Nederlands Persbureau*, *Nederlands Dagblad* (na 2007), *Trouw* en *NRC-Handelsblad*, Acta Generale Synode Christelijke Gereformeerde Kerken, jaarverslag 2007-2008 van het CIO-K, brief ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. Voor de exacte bron zie voetnoten.

Tabel 3 laat geen direct mechanisme zien tussen de totstandkoming van liberaal ethische wetgeving en een verhoogde activiteit van het CIO. Verwacht zou worden dat het CIO zich tijdens de Paarse periode extra zou inspannen om de legalisering van euthanasie tegen te houden. Nu vallen de cijfers wel te verklaren door naar het takenpakket van het CIO te wijzen. Het CIO richt zich primair op kerkelijke belangen en de godsdienstvrijheid (De Vries 2010, 31). Het is hierbij de vraag in hoeverre een veranderende ethische wetgeving het directe belang van de kerk raakt. Verder is het ook zo dat de kerken niet op één lijn zitten wat

betreft de medische ethiek ⁴². Tabel 3 laat vanaf het jaar 2007 echter wel een remobilisering zien. In 2007 is er zelfs twee keer zoveel politieke actie van het CIO dan in het jaar 2006. De oorzaak hiervan ligt deels in het feit dat het rapport van het CIO-K zich toespitst op de jaren 2007 en 2008. Als de acties van het CIO-K niet meegeteld worden is er echter nog steeds sprake van een lichte opleving in de jaren 2007 en 2008 ten opzichte van voorgaande jaren. Het contrast met de jaren 2010 tot en met 2012 valt alleen wel weg. Een ander deel van de remobilisering laat zich verklaren door de ANBI-wetgeving. Ondanks het feit dat het CIO in 2007 een convenant tekent met de Belastingdienst blijft voortdurend overleg over de belastingvrije aftrek van giften noodzakelijk. Het belang van overleg houdt verband met de marginalisering van de kerk. Voor de Belastingdienst wordt het namelijk moeilijker om vast te stellen of bepaalde onderdelen van de kerk wel echt dienen tot het *algemeen* nut.

§4.3 Een specifieke casus: de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) tijdens de periode 1995-2012

Bij het meten van de politieke activiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken verlaat dit onderzoek zich op twee bronnen. Enerzijds is er de Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken en verdere kerkelijke documentatie. Anderzijds zijn er de krantenberichten van vier landelijke dagbladen. Met name het *Reformatorisch Dagblad* is belangrijk bij de verslaglegging, omdat deze krant als enige actief verslag doet van de politieke acties van het Woerdens Beraad. In deze sectie zullen zowel de individuele acties van de Christelijke Gereformeerde Kerken als de invloedspogingen van het Woerdens Beraad de revue passeren. De acties van de gereformeerde kerkelijke belangenorganisatie zijn namelijk mee namens de Christelijke Gereformeerde Kerken opgezet. Nu geldt dit voor de CIO-acties evenzeer, maar deze kerkelijke belangenorganisatie heeft al apart aandacht gehad. In het vervolg van de huidige sectie zullen eerst de verschillende lobbyactiviteiten besproken worden, waarna de lobbyfrequentie in het perspectief van de revitaliseringstheze zal worden geplaatst.

In de jaren 1995 tot en met 1998 ligt de focus van het deputaatschap kerk en overheid met name op interne beraadslaging en voorlichting aan de eigen kerken. Het interne overleg spitst zich toe op de vraag of het deputaatschap zich zou bezig moeten houden met de problematiek van uitgeprocedeerde christen-asielzoekers. Het deputaatschap komt uiteindelijk

---

⁴² Kerkredactie, "Voorzitter Donner legt zwijgen uit. CIO denkt niet eenduidig over wetsvoorstellen," *Reformatorisch Dagblad*, 7 oktober, 1999.

tot de conclusie dat dit onderwerp *in principe* een zaak is van politieke besluitvorming⁴³. De voorlichting aan de eigen kerken richt zich op veranderende wetgeving. In 1996 wordt er in het landelijke kerkblad *De Wekker* namens het deputaatschap een artikel geplaatst over de veranderende huwelijkswetgeving⁴⁴. In 1998 gaat er van het deputaatschap ook een brief uit naar de volksvertegenwoordiging, waarin het standpunt van de Christelijke Gereformeerde Kerken over een mogelijke wettelijke erkenning van het homohuwelijk kenbaar wordt gemaakt⁴⁵.

Rond de eeuwwisseling speelt het vraagstuk rondom het actief levensbeëindigend handelen. In het jaar 1999 gaat een delegatie van de gereformeerde gezindte naar de vaste Kamercommissie voor Justitie om bij een rondetafelgesprek het standpunt van de kerken inzake euthanasie uiteen te zetten. Eén van de twee delegatieleden is van christelijk-gereformeerde huize⁴⁶. Verder is er door het deputaatschap Kerk en Overheid van de Christelijke Gereformeerde Kerken ook een brief gestuurd aan de leden van de Eerste en Tweede Kamer, waarin zorgen worden geuit over de wetsvoorstellen aangaande abortus en euthanasie⁴⁷. In het jaar 2001 wordt er nog een ultieme poging gedaan om de op handen zijnde euthanasiewetgeving te beïnvloeden⁴⁸. Bij deze voorlopig laatste poging worden meerdere lobbymiddelen tegelijkertijd benut. Allereerst wordt er een petitie aangeboden aan de leden van de Senaat, verder wordt er aan het kerkelijke standpunt ook ruchtbaarheid gegeven via Perscentrum Nieuwspoor, advertenties in landelijke dagbladen en een internetsite (Hofman 2013)^{49 50}.

Een ander punt wat speelt rondom de eeuwwisseling is de openstelling van het huwelijk voor mensen van eenzelfde geslacht. Een vijftal gereformeerde kerken hebben in het jaar 2000 een brief geschreven aan de Tweede Kamer, waarin zij de volksvertegenwoordigers oproepen om tegen het homohuwelijk te stemmen⁵¹. In een later stadium zullen de Christelijke Gereformeerde Kerken het standpunt toelichten met het studierapport *Het*

---

⁴³ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 1998. 29 augustus – 10 december, 433.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*, p. 433-434.

⁴⁶ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2001. -, 624 e.v.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Cokky van Limpt, “De top schaaft de kerk’,” *Trouw*, 5 april, 2001.

⁵⁰ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2001. -, 624 e.v.

⁵¹ Kerkredactie, “Kerken vragen Kamer om verwerpen homohuwelijk’,” *Trouw*, 5 september, 2000.

Huwelijk nader bekeken ⁵². In diezelfde tijd, rondom het jaar 2002, gaan de Christelijke Gereformeerde Kerken ook participeren in het normen en waarden debat ⁵³. De kerk schakelt hiervoor deels de belangenorganisatie Platform Normen en Waarden in. Een vijftal gereformeerde kerken schrijven echter ook gezamenlijk een studierapport met de titel: *Gerechtigheid en Welzijn. Een boodschap van de kerken over normen en waarden* ⁵⁴. Het zestienpagina's tellend referaat wordt verstuurd naar aan alle leden van de Eerste en Tweede Kamer.

Na dit studierapport blijft het even stil wat betreft de politieke actie van het deputaatschap Kerk en Overheid. In 2006 sturen de gezamenlijke gereformeerde kerken wel een brief over abortus naar de verantwoordelijke staatssecretaris ⁵⁵. In datzelfde jaar gaan de Christelijke Gereformeerde Kerken ook in op een uitnodiging van staatssecretaris Ros (Volksgezondheid) om deel te nemen aan een congres over de Wet Maatschappelijke Ondersteuning ⁵⁶. In 2010 wenst het Woerdens Beraad de nieuwe regering per brief Gods zegen toe bij haar werk. In de brief wordt ook opgemerkt dat de kerken het overheidsbeleid willen toetsen aan de Bijbelse normen. Een jaar later uiten de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Protestantse Kerk in Nederland gezamenlijk hun bezorgdheid over het wetsvoorstel onbedwelmd ritueel slachten ⁵⁷. Dit doen zij in een brief aan de fractievoorzitters van de Tweede Kamer. In het jaar 2012 sturen zeven kerken uit de gereformeerde gezindte een brief aan de Tweede Kamer over een mogelijke verruiming van de euthanasiewetgeving ⁵⁸. Verder gaat er ook mede namens de Christelijke Gereformeerde Kerken een brief uit naar de staatssecretaris van Onderwijs Cultuur en Wetenschap, waarin dringend wordt gevraagd niet te bezuinigen op kleine omroepen, zoals de Zendtijd voor Kerken ⁵⁹.

---

⁵² Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2004. 27 augustus – 17 november, 536.

⁵³ Kerkredactie, “Eigen overleg van kerken in waardendebat,” *Reformatorisch Dagblad*, 19 december, 2002.

⁵⁴ H. van Ginkel. 2003. “Om een gereformeerde kerk (3). Zorg voor de kudde.” 23 oktober. <http://www.digibron.nl/search/detail/012e4ddd0a45e74307aa5785/gerechtigheid-en-welzijn> (2 mei 2013).

⁵⁵ Kerkredactie, “Kerken luiden noodklok over abortus,” *Reformatorisch Dagblad*, 9 maart, 2006.

⁵⁶ Kerkredactie, “Inzake WMO moet de kerk actiever zijn,” *Reformatorisch Dagblad*, 13 oktober, 2006.

⁵⁷ Kerkredactie, “CGK kritiseren wetsvoorstel,” *Reformatorisch Dagblad*, 19 april, 2011.

⁵⁸ Binnenlandredactie, “Kerken uiten zorg over initiatief Uit Vrije Wil,” *Reformatorisch Dagblad*, 31 januari, 2012.

⁵⁹ Webredactie. 2012. “Kerken sturen staatssecretaris een brief over kleine omroepen,” 27 december. <http://www.gkv.nl/nieuws/kerken-sturen-staatssecretaris-een-brief-over-kleine-omroepen/1382> (2 mei 2013).

Tabel 4. De formeel gedocumenteerde politieke actie van de CGK

Jaartal	Aantal invloeds pogingen
1995	0
1996	0
1997	0
1998	1
1999	1
2000	2
2001	4
2002	1
2003	1
2004	0
2005	0
2006	2
2007	0
2008	0
2009	0
2010	1
2011	1
2012	2
N	16

Hoofdbronnen: krantenberichten *Trouw*, *Reformatorisch Dagblad*, Acta Generale Synode Christelijke Gereformeerde Kerken, website Gereformeerde Kerken vrijgemaakt in Nederland. Voor exacte bron zie voetnoten.

Tabel 4 laat zien dat de Christelijke Gereformeerde Kerken meermalen tot actie overgaan rondom de eeuwwisseling. Er is sprake van een opleving van de politieke activiteit ten opzichte van de periode 1995-1999. Uit de cijfers komt evenwel naar voren dat de politieke activiteit instort nadat de ethische wetgeving is doorgevoerd. Dit valt te verklaren door het feit dat de materiële belangen van de kerk door het CIO vertegenwoordigd worden. Het is voor een individuele kerk hierdoor niet nodig om zelf een brief over de brandveiligheid van kerkgebouwen te sturen. De Acta van de Christelijke Gereformeerde Kerken laat verder zien dat het deputaatschap kerk en overheid in de wat lobbyactiviteit betreft magere jaren zeker niet heeft stilgezeten. De focus blijkt in die jaren veel meer te liggen bij de toerusting van de

eigen kerkleden in plaats van het belobbyen van *formele gezagsdragers*⁶⁰. Concreet gezien betekent dit dat het deputaatschap zich bezighoudt met het activeren van kerkleden tot maatschappelijke betrokkenheid. Zo heeft het deputaatschap in het jaar 2004 enquêtes doen uitgaan naar plaatselijke kerkenraden en gevraagd naar de relatie tussen de gemeentelijke overheid en de kerk⁶¹. Over de verhouding tussen (plaatselijke) kerken en overheid is ook het studierapport *Kerk en Overheid in de postmoderne samenleving* verschenen⁶².

§4.4 Een specifieke casus: de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) tijdens de periode 1995-2012

Het Nederlandse euthanasiebeleid geldt voor de nationale Bisschoppenconferentie als een voorbeeld bij uitstek van een schadelijke liberalisering van de medische ethiek (Borgman en Monteiro 2008, 86). Het recht op een zelfgekozen dood kan volgens de bisschoppen nooit zwaarder wegen dan de plicht om te zorgen voor het menselijke leven (Borgman en Monteiro 2008, 86; Eijk 2002, 5-6). De ontwikkelingen op het wetgevende vlak tijdens de periode 1995-2012 kunnen door de Bisschoppenconferentie dan ook niet worden bijgevallen (Eijk 2002, 6). Tijdens het proces van ontwikkeling van de euthanasiewetgeving (1983-2001) is er volgens Kardinaal Eijk zelfs een kerkelijke tegenbeweging tegen legalisering aan het werk (Eijk 2002, 6). Het gaat nadrukkelijk om een *tegenbeweging*, omdat de Bisschoppen zowel reactief als *proactief* deelnemen aan het maatschappelijke debat (Eijk 2002, 5). In deze kwantitatieve analyse van de (algehele) lobbyactiviteit van de Rooms-Katholieke Kerk zal duidelijk worden in hoeverre het euthanasiedebat een bijdrage heeft geleverd aan een verhoogde politieke activiteit. Bij de nu volgende bespreking van de resultaten zal de aandacht allereerst uitgaan naar de jaarlijks terugkerende politieke acties. Om vervolgens het blikveld te verplaatsen naar de fluctuerende lobbyactiviteit en de frequentietabel met invloedspogingen.

Veel van het lobbywerk van de Rooms-Katholieke Kerk heeft een structureel karakter. Op het nationale niveau is er de Commissie voor Overleg met de Overheid (COMO) (Steenvoorde 2013). Deze Commissie bestaat uit deskundigen met een politieke of maatschappelijke betrokkenheid (Steenvoorde 2013). De COMO heeft als taak het adviseren

---

⁶⁰ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2004. 27 augustus – 17 november, 531.

⁶¹ Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2007. 31 augustus – 11 december, 301.

⁶² Acta van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. 2010. 27 augustus – 23 november, 119.

van de Bisschoppelijke Conferentie over actuele politieke zaken (Steenvoorde 2013). In de regel vergaderen de COMO en de Bisschoppenconferentie vijf keer per jaar (Steenvoorde 2013). Verder is er op het Europese niveau de Commissie van Bisschoppenconferenties van de Europese Unie (COMECE) (Steenvoorde 2013). De nationale Bisschoppenconferentie is lid van dit Europese samenwerkingsverband en vergadert twee keer per jaar gedurende een sessie van een paar dagen (Steenvoorde 2013). Eén Nederlandse afgevaardigde van de Bisschoppenconferentie is hierbij aanwezig. Het COMECE kent naast het reguliere Bisschoppelijke overleg ook een juristenberaad (Steenvoorde 2013). Het juridische handwerk is geen direct lobbywerk, maar het is wel nodig om de (nationale) lobbyactiviteiten goed te laten verlopen (Steenvoorde 2013). Door Europese wet- en regelgeving alvast door te lichten weet de kerk namelijk wat er in Den Haag aankomt (Steenvoorde 2013). Bij de nationale implementatie van Europese richtlijnen kan de kerk de wetgever zo wijzen op de oorsprong en doel van wetgeving (Steenvoorde 2013). Dit is met name nodig op het moment dat de wetgeving onwettig dreigt uit te pakken voor de kerk.

Behoudens de jaarlijkse terugkerende politieke lobbyactiviteiten zijn er ook de een of meermaalige politieke acties. Het euthanasievraagstuk vormt een rode draad door de fluctuerende lobbyactiviteiten van de Rooms-Katholieke Kerk. Vanaf halverwege jaren '90 intervenueert de Bisschoppenconferentie gemiddeld één keer per jaar in het euthanasiedebat. Zo wordt er in het jaar 1997 door Bisschop Bomers gesproken op een hoorzitting van de Tweede Kamer, waarin hij namens het episcopaat waarschuwt voor de standaardisering van de euthanasiepraktijk (Bomers 1997, 92 In: kerkelijke documentatie 2002). Een jaar later schrijft Kardinaal Simonis in een brief aan de kabinetsformatoren dat hulp bij zelfdoding hoe dan ook onderdeel van het strafrecht moet blijven (Simonis 1998, 95 In: kerkelijke documentatie 2002). In 1999 geeft de Bisschoppenconferentie een reactie op het wetsvoorstel 'Wet toetsing levensbeëindiging en hulp bij zelfdoding'. Naar 2001 toe, het jaar waarin de euthanasiewet definitief van kracht wordt, is er een stijgende lobbyactiviteit te zien (zie tabel 5). De piek van 2001 toont aan dat de kerk op het moment dat de beschermwaardigheid van het leven op het spel komt te staan inderdaad een tegenbeweging laat zien.

Nu laat tabel 5 nog een lichte verhoging van de lobbyactiviteiten zien vanaf het jaar 2007. In de jaren 2009 en 2010 is er een serie van werkbezoeken aan politieke partijen opgezet, waarin er wordt getracht een brug te slaan tussen de officiële (sociale) leer van de kerk vertolkt in de Pauselijke Encycliciek *Caritas in Veritate* (2009) en partijpolitieke standpunten. Verder neemt de Rooms-Katholieke Kerk vanaf 2007 diverse keren deel aan de manifestatie *In Vrijheid Verbonden*. De interreligieuze initiatiefgroep wil de handen

ineenslaan om zich samen sterk te maken voor de democratie. In 2009 geeft de Rooms-Katholieke Kerk ook een brochure uit over de Europese verkiezingen. De kerk laat de lezers weliswaar zelf op onderzoek uitgaan, maar de brochure is wel stelling nemend richting de politiek (Steenvoorde 2013).

Al met al laat de lobbyactiviteit van de Rooms-Katholieke Kerk één remobilisatiepiek zien in de periode 1995-2012 (zie tabel 5). Om definitief vast te kunnen stellen dat er sprake is van revitalisering is het dan ook noodzakelijk om de insteek van de actie te kennen. Hier zal in de nu volgende kwalitatieve analyse uitgebreid aandacht voor zijn.

Tabel 5. De formeel gedocumenteerde politieke actie van de RKK

Jaartal	Aantal invloeds pogingen
1995	11
1996	10
1997	9
1998	9
1999	9
2000	11
2001	13
2002	9
2003	8
2004	8
2005	9
2006	8
2007	10
2008	10
2009	11
2010	10
2011	10
2012	9
N	174

Bronnen: Euthanasie en menselijke waardigheid. Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie aan het proces van de ontwikkeling van wetgeving 1983-2001, website van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland en krantenberichten. Voor een volledig overzicht van de bronnen zie appendix.

Hoofdstuk 5

Het motief voor de politieke lobbyactiviteiten

§5.1 *Niet van de wereld, maar wel in de wereld*⁶³

Godsdienst en samenleving zijn twee grootheden die alles met elkaar van doen hebben (Dekker 2006, 248). Ondanks dat beide entiteiten elkaar beïnvloeden bestaat er ook een zekere spanning tussen. Er is nu eenmaal een verschil tussen denken en handelen wat zich louter richt op het hier en nu en denken en handelen wat zich richt op een als transcendent ervaren werkelijkheid (Dekker 2006, 249). De politieke invulling van het adagium ‘wel in de wereld, maar niet van de wereld zijn’ verschilt ook van kerk tot kerk. Bij de bespreking van de kwalitatieve resultaten zal dit duidelijk worden als het begrip *creative minority* aan de praktijk getoetst wordt. Er zal geanalyseerd worden in hoeverre de door de geïnterviewden opgegeven motieven voor politieke actie overeenkomen met de kenmerken van de *creative minority*.

Een eerste kenmerk van de *creative minority* is dat zij een breed publiek tracht aan te spreken. Dit kenmerk zou het eerst verwacht worden bij de vrijzinnige en evangelische christelijke stromingen, omdat zij een open houding aannemen ten opzichte van de moderne cultuur. De vrijzinnige en evangelische kerken zullen bij de bespreking daarom ook als eerste aan bod komen, gevolgd door de gereformeerde kerken, de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland. Een tweede kenmerk van de *creative minority* is dat zij deelnemers werft dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen (Vollaard 2013, 11). Bij het toetsen van dit kenmerk zal de focus liggen op de bereidheid van de kerken om op te komen voor de belangen van een concurrerende kerk. Nadat de eerste twee kenmerken van de *creative minority* kerksgewijs besproken zijn zal het blikveld zich verplaatsen naar de bestaande kerkelijke belangenorganisaties. De samenwerkingsverbanden zullen gecontroleerd worden op een derde en vierde kenmerk van de *creative minority*. Een *creative minority* draagt namelijk ook een expliciet christelijke boodschap uit en laat een verhoogde politieke activiteit zien als gevolg van de secularisatie (Vollaard 2013, 11).

§5.2 *Het eerste kenmerk: aanspreken van een breed publiek*

De vrijzinnigen nemen een tolerante en open houding aan ten opzichte van het grote publiek. Voor de ‘uiterst vrijzinnigen’ verenigt in de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB geldt alleen dat zij geen profetische stem willen laten horen in de politiek (Koek 2013). Deze

---

⁶³ Zie: Bijbel, Johannes 17:16

schroom voor politieke uitspraken van de kerk heeft zijn oorsprong in het verleden alsmede in de godsdienstige plaatsbepaling van de vrijzinnigen. In het verleden zijn er door de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB wel pogingen gedaan zich in het maatschappelijk debat te mengen (Koek 2013). Zo is er in de jaren '80 geprotesteerd tegen de aanwezigheid van kernbommen en de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika (Koek 2013). Deze politieke acties hebben tot een hoop interne ophef geleid (Koek 2013). Vandaar dat de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB zich tegenwoordig verre houdt van politieke actie (Koek 2013). De ontstane onenigheid valt verder ook te verklaren door de godsdienstige plaatsbepaling van de vrijzinnigen (Koek 2013). Een belangrijke karaktertrek van de vrijzinnigheid is het *aude sapere*: het zelfstandig en ongebonden ontdekken van het eigen geloof (Ter Borg 2010, 98). Dit individualistische element van de vrijzinnigheid verdraagt zich moeilijk met het *ex cathedra* uitspraken doen als geloofsgemeenschap.

Ondanks dit alles wil het als vrijzinnig te boek staande Remonstrantse Broederschap wel weer meer actie op het politieke toneel (Ter Borg 2010, 96). De kerkgemeenschap wil zich vooral politiek-maatschappelijk profileren. Het gaat er vooral om te laten zien welke waarde de kerk heeft voor de samenleving. In politiek Den Haag zou er namelijk onwetendheid bestaan over wat de kerk zoal betekent voor mensen in hun persoonlijke levenssfeer (Röselaers 2013). Vanuit de Remonstrantse visie moet de kerklobby hiervoor wel eerst professionaliseren⁶⁴. De kerken zouden zich gezamenlijk door een lobbyist moeten laten vertegenwoordigen op het Binnenhof. Deze lobbyist zou de belangen van miljoenen gelovigen moeten verdedigen. Verder kan deze persoon als boegbeeld naar buiten toe fungeren om zo ook anders of niet-gelovigen aan te spreken (Röselaers 2013). De toon die de lobbyist aanslaat zou algemeen en modern van aard moeten zijn. Algemeen houdt in dat er aandacht wordt gevraagd voor een menswaardige behandeling van vluchtelingen, maar dat de specifieke invulling van wie wel en wie niet mag blijven aan de politiek wordt overgelaten⁶⁵.

Naast de vrijzinnigen zou ook van de evangelischen verwacht worden dat zij een breed publiek aanspreken. Een conservatieve ethiek gaat bij de evangelischen immers samen met een liberale houding ten opzichte van de verworvenheden van de moderne cultuur, zoals nieuwe media en marketingtechnieken (Klaver 2008, 156). De evangelische kerken hebben alleen te maken met een aantal beperkingen in het contact met de overheid. Een eerste beperking komt voort uit de congregationalistische kerkstructuur van zowel de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland als de Verenigde Pinkster- en

---

⁶⁴ Daniël Gillissen, "Kerk heeft politiek lobbyist nodig," *Nederlands Dagblad*, 14 juli, 2012.

⁶⁵ *Ibid.*

Evangeliegemeenten. Bij het congregationalisme kent de plaatselijke gemeente of afdeling een grote mate van zelfstandigheid. De plaatselijke gemeenten verenigd in de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland richten zich diensgevolge ook maar op twee kerntaken: zending en het onderhouden van een theologische school (Verdonk 2013). Het contact met de overheid behoort niet tot de kerntaken van de Bond (Verdonk 2013). Voor de secretaris van de Bond is het hierdoor lastig om namens de Bond te spreken, omdat hij dan met de mening van 35 verschillende plaatselijke gemeenten rekening moet houden (Verdonk 2013).

Een tweede beperking van de evangelischen in het contact met de overheid is de houding van de eigen kerkleden. De geïnterviewden geven aan dat er onder de gemeenteleden veel wantrouwen heerst naar de politiek toe (A. Glastra 2013, Verdonk 2013). Veel leden zijn wel lid van een politieke partij, maar zien voor de kerk geen taak weggelegd op het politieke toneel. Zo is in de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland de Raad van Kerken bij velen niet gewenst, omdat het om een kerkelijke *politieke* organisatie gaat (Verdonk 2013). Binnen de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten wordt politiek eveneens als iets ‘verkeerd’ gezien (A. Glastra 2013). Vanaf de preekstoel is er wel aandacht voor de overheid, maar er wordt niet specifiek voor landelijke verkiezingen gebeden (A. Glastra 2013). A. Glastra (VPE) verklaart de apolitieke houding van de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten door te wijzen op de constante opbouwfase waarin veel gemeenten zich bevinden. In evangelische kerken zijn er veel ‘draaideurchristenen’ die komen en gaan (A. Glastra 2013). Hierdoor kiezen gezagsdragers binnen de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten ervoor om zich te richten op consolidatie en groei van de eigen groep in plaats van op de politiek (A. Glastra 2013).

§5.3 Een taal spreken die nog communiceert

Een achttal gereformeerde kerken, waaronder de Nederlands Gereformeerde Kerken, Christelijke Gereformeerde Kerken, Hersteld Hervormde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten hebben zich verenigd in het Woerdens Beraad. Dit contactorgaan heeft haar oorsprong in de veranderende huwelijkswetgeving. Het doel van het jaarlijks overleg is het afgeven van een profetisch getuigenis richting de overheid (Hofman 2013). Binnen het Woerdens Beraad zijn divergerende opvattingen van individuele kerken mogelijk. De kerken zijn het echter wel eens over het feit dat de gezamenlijke boodschap op een eigentijdse wijze verpakt moet worden om nog een breed publiek aan te spreken. Alvorens hier nader op in te gaan is er aandacht voor de achtergrond van het profetische getuigenis. De Christelijke

Gereformeerde Kerken dienen hierbij als voorbeeld. Zij illustreren namelijk in het klein waarom er bij de ene gereformeerde kerk meer behoefte bestaat om via de politiek een breed publiek aan te spreken dan bij de andere gereformeerde kerk.

De verscheidenheid van de gereformeerde gezindte komt in het klein tot uiting in de Christelijke Gereformeerde Kerken. In dit kerkgenootschap moet er rekening gehouden worden met de verschillende flanken. De linkerflank beziet de kerk vooral als een ‘organisme’ (Smouter 2013). Zij vindt dat het deputaatschap kerk en overheid zich vooral zou moeten richten op het activeren van kerkleden tot maatschappelijke betrokkenheid. De rechterflank ziet de kerk daarentegen veel meer als een ‘instituut’ (Smouter 2013). Dit betekent dat er van het deputaatschap kerk en overheid verwacht wordt dat het politieke uitspraken doet richting de overheid. Om beide opinies binnen de kerk recht te doen kiest het deputaatschap voor een tweesporenbeleid. Aan de ene kant ziet het deputaatschap een activerende rol voor zichzelf weggelegd (Hofman 2013). Zij probeert kerkraden ertoe te bewegen binnen de plaatselijke omstandigheid maatschappelijk actief te zijn. Aan de andere kant behoort ook het profetisch spreken tot haar takenpakket, dat wil zeggen het afgeven van een Bijbels getuigenis (Hofman 2013). Volgens Hofman (CGK) is het noodzakelijk dat de kerk een beeld schetst van een samenleving, die er in ieder geval anders uitziet dan hoe er die nu uitziet.

Tegelijkertijd erkent de voorzitter van het christelijk-gereformeerde deputaatschap dat de profetische stem ook uitgehold kan worden. In eerste instantie kan het bij het publiek een vermoeiende reactie teweegbrengen. Een reactie van: *“daar heb je ze weer, ze zijn ook overal op tegen”* (Hofman 2013). Verder is ook de toon van de boodschap belangrijk. Op het moment dat de boodschap alleen verstaanbaar is voor ingewijden mist het zijn uitwerking. Het deputaatschap kan dan roepen: *“ik heb het wel gezegd, maar dan had je het net zo goed tegen de muur kunnen zeggen”* (Hofman 2013). Dit laatste punt vergt ook de nodige aandacht van het Woerdens Beraad. Vooral de kerken aan de rechterzijde van de Christelijke Gereformeerde Kerken, waaronder de Gereformeerde Gemeenten, leggen de nadruk meer op het Bijbels getuigen. Voor hen is het aantal mensen wat door de Bijbelse boodschap op een directe wijze wordt aangesproken van een ondergeschikt belang. *“Het gaat er namelijk om te zeggen wat er op grond van Gods Woord eigenlijk zou moeten”* (Silfhout 2013). Toch bestaat er ook bij het deputaatschap van de Gereformeerde Gemeenten wel het besef dat er gezocht moet worden naar een hedendaags vocabulaire. Silfhout (GG) heeft hier ook geen problemen mee op het moment dat onwelgevallige wetgeving op ethisch gebied ermee kan worden tegengehouden.

De gereformeerde geesten scheiden pas echt op het punt van de invulling van de rol van de kerk op het politieke toneel. Vooral als het gaat om de vraag waarover de kerk wel of geen uitspraak zou moeten doen. De Gereformeerde Gemeenten staan in de institutionele traditie, dat wil zeggen dat zij de kerk voor gereformeerde begrippen een grote rol toedichten op het politieke toneel. Naast de ethische onderwerpen abortus en euthanasie doet het deputaatschap van de Gereformeerde Gemeenten namelijk ook uitspraken over de zondagsrust en het homohuwelijk. De Nederlands Gereformeerde Kerken bevinden zich aan het andere uiteinde van het spectrum. Zij doen als kerk pas uitspraken als het leven op het spel staat, zoals bij abortus en euthanasie. Tegenover een kerkelijke afwijzing van het homohuwelijk staat Smouter (NGK) dan ook negatief. Hij merkt in dit verband op dat er *“enige afstand moet zitten tussen de dwaasheden van de politiek en het Woord Gods”* (Smouter 2013).

Al met al is in deze paragraaf duidelijk geworden dat er bij de ene gereformeerde kerk meer behoefte bestaat om een breed publiek aan te spreken dan bij de andere gereformeerde kerk. Bij alle kerken van het Woerdens Beraad bestaat echter wel de overtuiging dat de Bijbelse boodschap op een heldere wijze verpakt moet worden om nog gehoor te vinden. De Christelijke Gereformeerde Kerken proberen dit besef levend te houden binnen het Woerdens Beraad (Hofman 2013).

§5.4 De Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland spreken beide een breed publiek aan

De Rooms-Katholieke Kerk probeert bij de verdediging van haar belangen brede coalities te sluiten. Dit komt in het bijzonder tot uiting in het contact met politieke partijen. Het contact met de politiek beperkt zich namelijk niet tot christelijke partijen of tot politici waarvan hun rooms-katholieke achtergrond bekend is. Zo heeft de Bisschoppenconferentie binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de jaren 2009 en 2010 een hele serie van werkbezoeken aan politieke partijen opgezet (Steenvoorde 2013). De directe aanleiding voor deze bezoeken werd gevormd door de sociale leer van de kerk, die de toenmalige Paus met zijn encyclieken opnieuw onder de aandacht had gebracht (Steenvoorde 2013). Bij de bezoeken werd er gefocust op de mogelijke overeenkomsten tussen de sociale leer van de kerk en de politieke standpunten van de desbetreffende politieke partij (Steenvoorde 2013). Dit kreeg heel concreet gestalte door de standpunten van de kerk naast die van de politieke partij te zetten op een zelfde A4 (Steenvoorde 2013). De parallellen tussen standpunten zouden de politieke

partijen ervan bewust moeten maken dat er op (deel)terreinen best met de kerk kan worden samengewerkt (Steenvoorde 2013).

De scriba van de Protestantse Kerk in Nederland geeft aan dat de protestanten over het algemeen minder lobby-achtig zijn dan rooms-katholieken. De gespreide verantwoordelijkheden van de staat en kerk zouden door de protestanten al in een eerder stadium van de geschiedenis zijn geaccepteerd. Dit wil alleen niet zeggen dat de Protestantse Kerk in Nederland en de staat elkaar in het publieke leven niet tegenkomen, want dat is onvermijdelijk. De kerk is volgens Plaisier (PKN) ook geroepen om haar visie op het goede leven uit te dragen richting de overheid. Het is alleen niet aan de kerk: *“om het eventjes te regelen alsof de politiek geen eigen dynamiek heeft”* (Plaisier 2013). Alleen als het nodig is wijst de kerk de overheid op haar taken en verantwoordelijkheden (Plaisier 2013). In de praktijk komt Plaisier (PKN) tot drie punten waarbij de kerk in ieder geval actief zou moeten zijn op het politieke toneel. Een eerste punt betreft de godsdienstvrijheid, omdat vanuit dit recht historisch gezien alle andere rechten zijn voortgekomen (Plaisier 2013). Een tweede punt is de menswaardigheid van het leven, het is volgens de scriba ‘des kerks’ om op te komen voor de wees, weduwe en vreemdeling (Plaisier 2013). Een derde punt betreft de menselijkheid in de samenleving, met de toenemende economisering van het leven zou de ruimte voor religie en rust namelijk in het gedrang komen (Plaisier 2013).

Al met al bakent de Protestantse Kerk in Nederland haar belangenverdediging richting de overheid meer af dan de Rooms-Katholieke Kerk. Beide kerken spreken echter wel een breed publiek aan, doordat zij niet alleen bezig zijn met het verdedigen van hun eigen belang. Zo komt de Protestantse Kerk in Nederland op voor de nodige rust in de samenleving. Dit ideaal spreekt niet alleen de protestant aan, maar ook anders en niet-gelovigen.

§5.5 Het tweede kenmerk: het werven van deelnemers door alle kerkelijke scheidslijnen heen

Bij het diepte-interview is de bereidheid van de geïnterviewden om interkerkelijk samen te werken gepeild. In eerste instantie is de focus gelegd op samenwerking binnen de christenheid. Het gaat er dan om of een kerk wil opkomen voor de rechten van een andere kerk, ook al zijn ze het inhoudelijk met elkaar oneens. Een belangrijk leergeschied tussen de kerken is de positie van de vrouw binnen het christelijk geloof. Binnen de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, het Remonstrantse Broederschap en de Nederlands Gereformeerde Kerken mogen vrouwen wel een kerkelijk ambt bekleden, terwijl de ambten in de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Hersteld Hervormde Kerk, de Gereformeerde Gemeenten en de Rooms-Katholieke Kerk alleen aan mannen toekomen. Er is aan de drie

kerken die vrouwen wel toelaten tot het ambt gevraagd of zij het recht van de overige kerken om alleen mannen toe te laten tot het ambt zouden verdedigen op het moment dat er hier vanuit overheidswege op enige wijze aan getornd zou worden. Verder is er aan de geïnterviewden van de Hersteld Hervormde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten gevraagd hoe zij tegenover samenwerking met de Rooms-Katholieke Kerk staan. Bij de resterende kerkgenootschappen is gepeild hoe zij tegenover interreligieuze samenwerking staan. De evangelische kerken zijn hierbij buiten beschouwing gelaten, omdat kerkelijke of interreligieuze samenwerking met een politiek karakter bij hen op onvoldoende steun kan rekenen (A. Glastra 2013; Verdonk 2013).

De Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, het Remonstrantse Broederschap en de Nederlands Gereformeerde Kerken vinden alle drie dat de overheid of een politieke partij geen uitspraak zou moeten doen over de rol van de vrouw binnen de kerk. De secretaris van de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB maakt hier wel een nuance bij. De overheid zou volgens Koek (NPB) niet in hoefven te grijpen, omdat Nederland een pluriform en vrij land is. Voor vrouwen is het hierdoor mogelijk hun rechten binnen een kerkgenootschap te bevechten. Op het moment dat dit geen vruchten afwerpt, staat het de vrouwen ook vrij zich bij een ander kerkgenootschap aan te sluiten. In landen waar de inwoners verplicht lid zijn van een staatskerk moet de overheid wel ingrijpen. Hier wordt de vrouw namelijk op een onvrijwillige wijze blootgesteld aan het kerkelijk beleid. Röselaers (RB) en Smouter (NGK) zijn wat stelliger in hun afwijzing van de overheidsbemoeienis. Röselaers (RB) noemt het D66-voorstel om het gezantschap bij de Heilige Stoel terug te roepen totdat vrouwen gelijke rechten hebben in de Rooms-Katholieke Kerk een vorm van symboolpolitiek en een gewillig doelwit ⁶⁶. Smouter (NGK) brengt een mogelijke overheidsbemoeienis in verband met een religie-allergie van de overheid, die zou zijn ingegeven door de opkomst van de islam.

Nu tonen de uitspraken van de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, het Remonstrantse Broederschap en de Nederlands Gereformeerde Kerken aan dat de progressievere protestanten best bereid zijn om op te komen voor de rooms-katholieken en conservatievere protestanten. Het zegt alleen nog niets over hoe het andersom werkt, dat wil zeggen of bevindelijk gereformeerden ook in de bres willen springen voor progressievere christelijke kerken. Dit is ook moeilijk om te controleren, omdat er niet snel een punt is te vinden waar progressievere christelijke kerken vanuit hun leer belang bij hebben en bevindelijk gereformeerden niet. Wel kan aan de vertegenwoordigers van de Hersteld

---

⁶⁶ Christiaan S.L. Janse, "Paars contra het gezantschap bij de Paus," *Reformatorisch Dagblad*, 25 november, 2000.

Hervormde Kerk en de Gereformeerde Gemeenten gevraagd worden hoe zij tegenover samenwerking met Rooms-Katholieke Kerk staan. Dit is van oorsprong namelijk de kerk die het verste afstaat van de bevindelijk gereformeerden. In één van de geloofsdocumenten van de gereformeerden, de Heidelbergse Catechismus, wordt de rooms-katholieke eucharistieviering zelfs een vervloekte afgoderij genoemd. In een artikel in het *Reformatoisch Dagblad* is er ook onlangs nog door een vijftal bevindelijk gereformeerde predikanten gewaarschuwd tegen ‘roomse tirannie’⁶⁷. Nu blijkt er in de praktijk een opvallend verschil te zitten tussen de theorie opgetekend in de Heidelbergse Catechismus en de politieke werkelijkheid van alledag. Er wordt door de bevindelijk gereformeerden althans een helder onderscheid gemaakt tussen godsdienstige leerstellingen en politieke belangen.

Bij de Hersteld Hervormde Kerk is er nog wel oog voor de dubbele moraal die er heerst richting Rome. Dat het eigenlijk vreemd is dat de Rooms-Katholieke Kerk in de huidige tijd zo anders wordt benaderd dan de islam. Het negatieve gevoel wat er nu onder bevindelijk gereformeerden heerst over de islam was er vroeger namelijk over de Rooms-Katholieke Kerk (Mulder 2013). De hersteld hervormde scriba is ook van mening dat de beide geloofsrichtingen niet veel van elkaar verschillen. Vanuit de bevindelijk gereformeerde leer zijn ze immers beide fout, omdat ze niet het *sola gratia* (alleen door genade) leren. Toch komt Rome er in de praktijk substantieel beter van af bij de bevindelijk gereformeerden dan de islam (Mulder 2013). Dit vertaalt zich bij Silfhout (GG) ook in een pragmatische houding jegens de Rooms-Katholieke Kerk, als het gaat om samenwerking op het ethische vlak. Hij ziet de Rooms-Katholieke Kerk als een bondgenoot tegen verdergaande secularisatie. De focus van de samenwerking moet alleen wel blijven liggen op de verdediging van politieke belangen en geen leerstellig karakter dragen (Silfhout 2013). Het gaat er Silfhout (GG) primair om: *“de samenleving te behoeden voor een verder afglijden naar het moderne heidendom.”*

De rooms-katholieken willen zelf ook breed kerkelijk samenwerken. Dit blijkt althans uit het feit dat de bisschop aandacht vraagt voor het behoud van orthodox-Joods onderwijs (Steenvoorde 2013). De bisschop heeft hier zelf geen direct belang bij, maar vraagt uit piëteit met de Joden er toch aandacht voor. Als de rooms-katholieken al aandacht vragen voor de belangen van Joodse kerkgenootschappen, die Christus als Messias ontkennen, is het onwaarschijnlijk dat zij samenwerking met protestantse Christusbelijders weigeren. Net als de rooms-katholieken komen ook de christelijk-gereformeerden en de protestanten op voor de

---

⁶⁷ A.T. van Andel e.a., “Teveel aandacht voor Paus ongepast,” *Reformatoisch Dagblad*, 20 maart, 2013.

rechten van de Joodse minderheid. Concreet gezien heeft dit zich voorgedaan rondom de rituele slacht toen beide kerkgenootschappen hun zorgen uitten over het wetsvoorstel onbedweld ritueel slachten⁶⁸.

Al met al komt uit de analyse naar voren dat er veel bereidheid is tot interkerkelijk samenwerken. In de praktijk krijgt dit ook al gestalte in het Contact in Overheidszaken, de Raad van Kerken en het Woerdens Beraad. In de twee volgende paragrafen zal er aandacht zijn voor de vraag in hoeverre deze kerkelijke belangenorganisaties daadwerkelijk voldoen aan het beeld van de *creative minority*.

§5.6 Het Contact in Overheidszaken en de Raad van Kerken (nog) geen 'creative minorities'

Het CIO en de Raad van Kerken kunnen de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, het Remonstrantse Broederschap en de Rooms-Katholieke Kerk onder haar (geassocieerde) leden rekenen. De beide kerkelijke belangenorganisaties hebben naast de drie genoemde kerken nog tal van andere lidkerken. Met recht kan er gesteld worden dat het CIO en de Raad van Kerken deelnemers werven dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen. De samenwerkende kerken kijken bij hun belangenverdediging ook verder dan het eigen belang. Ondanks dat het CIO en de Raad van Kerken hiermee aan twee kenmerken van de *creative minority* voldoen verdienen ze het predicaat toch niet. In deze sectie zullen er voor achtereenvolgens het CIO en de Raad van Kerken argumenten worden aangedragen *waarom* de kerkelijke belangenorganisaties geen *creative minority* vormen.

De boodschap die een *creative minority* uitdraagt zou een expliciet christelijk karakter moeten dragen. Aan dit criterium voldoet het CIO niet. In de eerste plaats maken ook drie Joodse kerkgenootschappen deel uit van de kerkelijke belangenorganisatie. Verder wordt er in de formele doelstelling van het CIO met geen woord gerept over het christelijk geloof of de publieke verdediging van dat geloof (Zie: De Vries 2010, 31). Een andere voorwaarde voor het zijn van een *creative minority* houdt verband met het bestaansrecht. De secularisatie zou de voornaamste aanleiding moeten vormen van de hernieuwde activiteit van de kerkelijke belangenorganisatie. Het probleem van het CIO is dat zij aan de hernieuwde activiteit niet toekomt, doordat zij op belangrijke thema's innerlijk verdeeld is. De kerken denken niet eenduidig over de christelijke thema's: abortus, euthanasie, het homohuwelijk en de

---

⁶⁸ Kerkredactie, "CGK kritiseren wetsvoorstel," *Reformatisch Dagblad*, 19 april, 2011.

zondagsrust⁶⁹. De wetgeving die onder Paars is doorgevoerd op dit gebied kan zodoende niet op een stevige kerkelijke tegenreactie rekenen.

Naast het CIO is er ook de Raad van Kerken als kerkelijke belangenorganisatie. In de preambule geeft zij wel aandacht aan het christelijke karakter: “*De raad van Kerken in Nederland is een verbond van kerken, die de Heer Jezus Christus als God en Heiland belijden overeenkomstig de Schriften en die er daarom naar streven hun gemeenschappelijke roeping te vervullen tot eer van de ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest*” (Noordegraaf 2008, 36). Op basis van de preambule kan gesteld worden dat de boodschap van de Raad van Kerken een expliciet christelijk karakter draagt. Hier is echter wel een en ander op af te dingen als er naar de leden wordt gekeken. In de praktijk maakt namelijk ook de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB deel uit van de geassocieerde leden. Dit lidmaat is niet-exclusief christelijk. Hiernaast is het ook het geloof in een bovennatuurlijke werkelijkheid twijfelachtig binnen de vereniging (Koek 2013). Nu kan tegenworpen worden dat diezelfde Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB wel heeft ingestemd met de exclusief-christelijke preambule.

Van het volgende kenmerk van de *creative minority* kan met meer zekerheid gezegd worden dat de Raad van Kerken er niet aan voldoet. Als de Raad van Kerken een *creative minority* is moet er sprake zijn van revitalisering. In het bijzonder zou de hernieuwde activiteit van de kerk dan verwacht worden in de Paarse periode. In de praktijk blijkt de Raad van Kerken in de periode vanaf 1995 een tijd door te maken van heroriëntatie, reorganisatie en bezuiniging (Noordegraaf 2008, 33). De Raad van Kerken komt als gevolg van de secularisatie in zowel een financiële als een identiteitscrisis. Bij de identiteitscrisis komen de tussen de kerken bestaande verschillen over het ambt en de geloofsleer wederom aan de oppervlakte (Noordegraaf 2008, 33). De verdeeldheid leidt tot een onduidelijke positionering van de Raad, wat weer zorgt voor een krachteloze stem naar buiten toe. Röselaers (RB) hekelt de hierdoor ontstane onzichtbaarheid van de Raad van Kerken op het politieke toneel. Hij ziet de Raad van Kerken namelijk als een organisatie die *in potentie* een voortrekkersrol kan spelen bij revitalisering. Voor de huidige situatie geldt echter dat zowel het CIO als de Raad van Kerken geen *creative minority* zijn.

§5.7 Het Woerdens Beraad: een ‘creative minority’

Het Woerdens Beraad bezint zich op de profetische taak van de kerk in de samenleving. Het initiatief van het interkerkelijk overleg is uitgegaan van de Gereformeerden Gemeenten.

---

⁶⁹ Kerkredactie, “Voorzitter Donner legt zwijgen uit. CIO denkt niet eenduidig over wetsvoorstellen,” *Reformatorisch Dagblad*, 7 oktober, 1999.

Formeel gezien kwam het Woerdens Beraad voor het eerst bijeen op 9 december 2009⁷⁰. In het informele circuit waren er tussen de gereformeerde kerken echter al veel langer contacten. De bezinning kwam volgens Hofman (CGK) voor het eerst echt op gang toen de panelen gingen schuiven rondom de huwelijkswetgeving aan het begin van deze eeuw. Tijdens het eerste Kabinet Balkenende kreeg dit zijn beslag met de oprichting van het Platform Normen en Waarden⁷¹. Dit platform focust zich net als het later opgerichte Woerdens Beraad op de beïnvloeding van de politiek als het gaat om zaken als abortus en euthanasie. Het fundamentele verschil tussen het Platform Normen en Waarden en het Woerdens Beraad is de toelatingseis voor deelnemers. Het Platform Normen en Waarden staat namelijk open voor maatschappelijke organisaties, terwijl het Woerdens Beraad zich exclusief richt op kerkelijke groeperingen.

Een belangrijke overeenkomst tussen de belangenorganisaties is dat ze beide gesticht zijn vanuit de Gereformeerde Gemeenten. Het is opvallend dat dit bevindelijk gereformeerde kerkgenootschap contact zoekt met progressievere gereformeerde kerken, zoals de Nederlands Gereformeerde Kerken. In het verleden weerhielden zowel de leer als culturele verschillen de kerkgenootschappen van samenwerking. Silfhout (GG) benadrukt ook, dat er ondanks de samenwerking, nog steeds een fundamenteel leergeschil is met de Nederlands Gereformeerde Kerken. Binnen de Gereformeerde Gemeenten is het geloof primair een zaak van innerlijke bevindingen, waarbij God zelf moet ingrijpen in het leven van de gelovige (Janse 1985, 64; Zwemer 2001, 66)⁷². In de Nederlands Gereformeerde Kerken ligt de focus veel meer op instemming met de collectieve geloofsbelijdenis (Janse 1985, 64). Verder is er een niet aflatend cultureel verschil tussen de Gereformeerde Gemeenten en de Nederlands Gereformeerde Kerken wat betreft Bijbelvertaling. Binnen de Gereformeerde Gemeenten wordt vastgehouden aan de Statenvertaling uit 1637, terwijl de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2004 op de Nederlands-gereformeerde kansels prijkt. Silfhout (GG) illustreert dit verschil door te vertellen dat de Nederlands-gereformeerde broeders moeite hebben met het begrijpen van de Bijbel wanneer hij als voorzitter van het Woerdens Beraad uit de Statenvertaling voorleest.

Ondanks de geschetste verschillen achten de broeders van de gereformeerde kerken het toch noodzakelijk om gezamenlijk richting de overheid op te treden. Bij de formele

---

⁷⁰ Kerkredactie, "Kerken bezinnen zich samen op profetische taak," *Reformatorisch Dagblad*, 2 oktober, 2010.

⁷¹ Kerkredactie, "Gereformeerden klaar voor normendebat," *Algemeen Nederlands Persbureau*, 30 oktober, 2002.

⁷² Tjerk de Reus, "Psychologisch onderzoek in de 'zwarte kousen kerken'. Het eigene van de bevindelijken," *Friesch Dagblad*, 3 juni, 2004.

oprichting van het Woerdens Beraad motiveert voorzitter Silfhout (GG) de oprichting door te wijzen op de marginalisering van de kerk ⁷³. In deze motivering valt een eerste kenmerk van de *creative minority* te lezen. Een reorganisatie van christelijke groepen zou ingegeven worden door secularisatie of de angst daarvoor (Vollaard 2013, 11). In het doel van het Woerdens Beraad, het profetisch getuigen richting de overheid, valt vervolgens een tweede kenmerk van de *creative minority* te lezen. De boodschap van de *creative minority* zou een expliciet christelijk karakter dragen (Vollaard 2013, 11). In de taal en beelden van deze tijd, waarmee de Woerdense boodschap verpakt is valt een derde kenmerk te lezen. De boodschap van de *creative minority* zou een breed publiek aanspreken (Vollaard 2013, 11). Tenslotte vertoont de samenstelling van het Woerdens Beraad overeenkomsten met een vierde kenmerk van de *creative minority*. Een *creative minority* zou deelnemers werven dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen (Vollaard 2013, 11). Op dit laatste kenmerk valt wel het een en ander af te dingen, omdat alleen kerken uit de gereformeerde gezindte zijn betrokken bij het overleg. Het Woerdens Beraad laat echter wel inhoudelijk kerkelijke samenwerking zien, die in de vorige eeuw minder voor de hand lag.

Alles overziend kan gesteld worden dat de in dit hoofdstuk geschetste bereidheid van kerken om een breed publiek aan te spreken en over kerkgrenzen heen te kijken niet zondermeer leidt tot de vorming van een *creative minority*. Tot op heden vertoont het Woerdens Beraad de meeste overeenkomsten met de *creative minority*. In de nu volgende conclusie en reflectiehoofdstukken zal het een en ander in het licht van de secularisatiethese worden geplaatst.

---

⁷³ Kerkredactie, "Kerken bezinnen zich samen op profetische taak," *Reformatisch Dagblad*, 2 oktober, 2010.

Hoofdstuk 6

Conclusie

§6.1 Is de secularisatiethese verworpen?

In dit zesde hoofdstuk worden de voornaamste conclusies van het onderzoek op een rij gezet. Verder wordt er gezocht naar mogelijke oorzaken van de resultaten. De Nederlandse casus laat empirisch bewijs zien voor een opleving van de kerkelijke activiteit op het politieke toneel. In eerste instantie gaat het om remobilisatie: de lobbyfrequentie van de kerk(elijke) belangengroepen neemt toe als gevolg van de secularisatie. De ‘status aparte’ van de kerk komt hierbij onder druk te staan. Een exponent hiervan is de kerkenlobby voor de belastingaftrek van giften. Doordat steeds meer politici en burgers de kerk de rug hebben toegekeerd is het niet meer duidelijk waarom de kerk tot nut van het algemeen zou zijn. De kerken (van het CIO) hebben een gemeenschappelijk belang om de bijzondere status van de kerk tegenover de gesecculariseerde samenleving overeind te houden.

Naast dat de materiële belangen van de kerk op de tocht komen te staan door secularisatie vinden ook christelijke opvattingen rondom de beschermwaardigheid van het leven steeds minder weerklank in politiek Den Haag. De verhoogde politieke activiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Rooms-Katholieke Kerk valt vooral tot dit punt te herleiden. Op het moment dat de panelen gaan schuiven zien de rooms-katholieken en gereformeerden het tot hun taak de wetgever een halt toe te roepen. Bij de gereformeerden gaat het brengen van een tegengeluid het meest gepaard met reorganisatie (zie tabel 6). Het Woerdens Beraad, een kerkelijke belangenorganisatie van de gereformeerde kerken, voldoet in grote lijnen aan de vier kenmerken van de *creative minority*. Voor het CIO en de Rooms-Katholieke Kerk geldt dat zij teveel tekortschieten op één van de vier kenmerken om nog van een *creative minority* te kunnen spreken (zie tabel 6).

Het onderzoek laat zien dat de twee mechanismen van revitalisering: remobilisatie en reorganisatie niet volledig parallel aan elkaar lopen. De verhoogde politieke activiteit die waarneembaar is bij het CIO, de Rooms-Katholieke Kerk en de Christelijke Gereformeerde Kerken/het Woerdens Beraad spreekt de secularisatiethese tegen. Vanuit de secularisatiethese zou immers verwacht worden dat de lobbyfrequentie van de kerk met een rechte lijn naar beneden gaat. Nu geeft de tegenbeweging van de kerk(elijke) belangengroepering er ook geen aanleiding toe om de rivaliserende revitaliseringstheorie volledig aan te nemen. Bij revitalisering moet er namelijk sprake van remobilisatie én reorganisatie. Het CIO en de Rooms-Katholieke Kerk voldoen niet aan alle voorwaarden van reorganisatie. De

revitaliseringstheze kan hierdoor niet volledig aangenomen worden voor het CIO en de Rooms-Katholieke Kerk. Voor de Christelijke Gereformeerde Kerken en het Woerdens Beraad kan er wel van revitalisering gesproken worden.

Nu blijft het bij het trekken van deze conclusies de vraag of er sprake is van een duurzame revitalisering. Een verhoogde activiteit van de kerk op het politieke toneel zou namelijk ook kunnen wijzen op een laatste stuiptrekking of een tijdelijke *hick up* van kerkelijke actie (Vollaard 2013, 29). Op een gegeven moment zijn de ontkerkelijking en de seculiere differentiatie immers zover doorgevoerd dat het niet meer mogelijk is om opnieuw te remobiliseren. In die situatie kan een kerk zich ook afvragen of het nog wel lonend werkt om te lobbyen. Het kan ook zo zijn dat de kerken zich nooit van het politieke toneel hebben teruggetrokken. Met het huidige onderzoek in de hand kan hier geen uitspraak over gedaan worden, omdat het onderzoek zich beperkt tot een achttiental jaren. Al met al laten de geschetste (alternatieve) verklaringen van de verhoogde activiteit zien dat er nog genoeg mogelijkheden zijn tot vervolgonderzoek. In het nu volgende zevende hoofdstuk zullen dan ook een aantal suggesties voor vervolgonderzoek gedaan worden.

Tabel 6. De revitalisering van de kerk op het politieke toneel

Kerk(elijke) belangengroep	Remobilisatie	Reorganisatie kenmerken <i>a</i>	Secularisatiethese verworpen?
CIO <i>b</i>	+	- + + +	+ -
CGK/ WB	+	+ + +/- +	+ +
RKK	+	+ + - +	+ -

a: De kenmerken van de ‘creative minority’:

- Kenmerk 1: Een (kerkelijke) belangengroep draagt een expliciet christelijke boodschap uit;
- Kenmerk 2: De verhoogde politieke activiteit van de kerk op het politieke toneel wordt veroorzaakt door de voornaamste uitdager van het christelijke geloof: de secularisatie;
- Kenmerk 3: De werving van deelnemers vindt plaats dwars door alle kerkelijke scheidslijnen heen;
- Kenmerk 4: De *creative minority* tracht een breed publiek aan te spreken.

b: CIO = Interkerkelijk Contact in Overheidszaken; CGK = Christelijke Gereformeerde Kerken; WB = Woerdens Beraad; RKK = Rooms-Katholieke Kerk.

Hoofdstuk 7

Mogelijk nieuwe onderzoeksvragen en slotbeschouwing

§7.1 Een nadere bestudering van het revitaliseringsmechanisme op het nationale en internationale niveau

In deze eerste paragraaf van het zevende hoofdstuk zullen een nationale en een internationale mogelijkheid tot vervolgonderzoek de revue passeren. In de tweede paragraaf van het slothoofdstuk zullen de resultaten van het onderzoek teruggekoppeld worden naar het maatschappelijke debat over religie in de publieke ruimte. Op tal van manieren kan er vervolgonderzoek gedaan worden naar het revitaliseringsmechanisme. Op het nationale niveau kan er gewezen worden op de steeds zichtbaar wordende islam. Buiten de secularisatie kan namelijk ook de islam een aanleiding vormen voor een verhoogde activiteit van de kerk op het politieke toneel (Vollaard 2013, 11). De opkomst van de islam zou ervoor zorgen dat de overheid de wetgeving rondom religieuze uitingen in het publieke domein aanscherpt. De hiermee gepaard gaande striktere regelgeving treft niet alleen de moslims, maar ook christenen. De overheid maakt immers geen onderscheid naar religie. Concreet betekent dit dat een inperking van de islamitische gebedsoproep ook consequenties kan hebben voor het luiden van christelijke kerkklokken. Een belangrijke vraag in deze is of de christelijke groeperingen de handen ineenslaan om het recht op beieren aan te vechten en zich zo volgens het revitaliseringsmechanisme remobiliseren en reorganiseren. Of dat zij helemaal niet reageren en de nieuwe regelgeving voor lief nemen of dat zij zich wel remobiliseren, maar samen met de moslims het recht op religie in het publieke domein bevechten.

Naast deze nationale aanpak kunnen toekomstige onderzoekers ook voor een meer internationaal vergelijkende manier van onderzoek kiezen (Vollaard 2013, 30). Een casus als de Rooms-Katholieke Kerk leent zich hier uitstekend voor. Veel ethische vraagstukken zijn namelijk niet exclusief Nederlands. Hierdoor kan het optreden van Bisschoppenconferenties uit verschillende landen met elkaar vergeleken worden. Voor het euthanasievraagstuk ligt een vergelijk met België voor de hand. In België is euthanasie een jaar later dan in Nederland gelegaliseerd ⁷⁴. Een eerste vraag is of het stramien van remobilisatie in België op eenzelfde manier verloopt dan in Nederland. Om dit kunnen onderzoeken moet het gehele euthanasie wetgevingsproces van beide landen doorgenomen worden. Een tweede vraag is of de Rooms-Katholieke Kerk in België bij het beïnvloeden van de wetgever ook samenwerking zoekt met andere kerkelijke of religieuze groeperingen die voorheen minder logisch waren. Een

---

⁷⁴ Buitenlandredactie, "België legaliseert Euthanasie," *Reformatorisch Dagblad*, 17 mei, 2002.

mogelijk beperkende factor van het onderzoek is dat de Rooms-Katholieke Kerk in België een dominantere positie inneemt dan in Nederland. Samenwerking is hierdoor minder noodzakelijk.

§7.2 Keren kerken terug op het politieke toneel ook al zegt de secularisatiethese wat anders?

Op basis van het onderzoek kan gesteld worden dat ‘de kerk’ een verhoogde activiteit laat zien op het politieke toneel. Het Humanistisch Verbond staat hiermee in haar recht als zij meent dat het geluid van religies steeds harder klinkt. Ondanks de reclame-uiting van de Humanisten doet de heropleving van de kerk velen versteld staan. De verbazing valt grotendeels te verklaren door de alomtegenwoordigheid van het secularisatiedenken (Van de Donk en Plum 2006, 29). Het seculiere zelfbeeld van de samenleving laat geen ruimte voor religie op het politieke toneel (Van de Donk en Plum 2006, 27). Religie zou immers een privéaangelegenheid zijn (Fijen 2007, 6). De wederopleving wordt door velen uit de maatschappij en wetenschap dan ook met belangstelling gevolgd (Van de Donk en Plum 2006, 29). Sommigen menen seculiere verworvenheden, zoals de scheiding tussen kerk en staat, te moeten beschermen tegen een terugkeer van religie (Van de Donk en Plum 2006, 29).

In de praktijk blijkt er een onnodige paradox te worden opgeworpen tussen de seculiere staat en religie (Van de Donk en Plum 2006, 29). De terugkeer van religie op het politieke toneel zorgt er namelijk niet voor dat alle elementen van secularisatie of seculiere verworvenheden gelijk op de tocht komen te staan. Vanuit de revitaliseringstheorie worden de moderniseringsprocessen van seculiere differentiatie en ontkerkelijking ook erkend (Casanova 1994, 211). De opdeling van de samenleving in deelgebieden hoeft alleen niet parallel te lopen aan een privatisering van religie (Casanova 1994, 215). Hiermee ontkracht de revitaliseringstheorie het impliciete religiebegrip, religie is onverenigbaar met differentiatie, van de secularisatiethese (Van de Donk en Plum 2006, 36). De onderzoekspraktijk wijst immers uit dat religie op het politieke toneel en seculiere differentiatie wel verenigbaar zijn. Met andere woorden, de religie hoeft zich over alle levensterreinen uit te strekken om een politieke rol te kunnen spelen (Van de Donk en Plum 2006, 36). Hierin valt discontinuïteit met het verleden te bespeuren.

Binnen de hedendaagse democratische orde is de kerk ook niet meer dan een belangengroep. Doordat de kerk losser is komen te staan van de staat is het alleen wel gemakkelijker om een religieus tegengeluid te laten (Kennedy 2010, 30). De christelijke normen en waarden liggen namelijk niet meer automatisch in het verlengde van algemeen maatschappelijke waarden (Kennedy 2010, 124). Uit de antwoorden van de geïnterviewden

blijkt ook dat de meeste van de kerkelijke representanten, zich met hun religieuze gemeenschap niet (volledig) willen aanpassen, noch willen terugtrekken uit de maatschappij (Berger 1999, 4). De vorming van een ‘contrasterende gemeenschap’ lijkt hiermee een aantrekkelijke optie (Kennedy 2010, 30). De voortdurende frictie die er bestaat tussen het *amor mundum* (liefde voor de wereld) en *contra mundum* (tegen de wereld) zal er alleen niet minder om worden (Kennedy 2010, 125).

Bibliografie

- Babbie, Earl. 2010. *The Practice of Social Research*. Belmont: Wadsworth.
- Becker, Jos en Joep de Hart. 2006. *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: SCP.
- Berger, Peter L. 1999. "The Desecularization of the World: A global overview." In *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, red. Peter L. Berger. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1-18.
- Bernts, Ton., Gert de Jong en Hasan Yar. 2006. "Een religieuze atlas van Nederland." In *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, red. Wim B.H.J. van de Donk, Petra Jonkers, Gerrit Kronjee en Rob Plum. Amsterdam: Amsterdam University Press, 89-138.
- Bomers, Henny J.A. 1997 [2002]. "Episcopaat benadrukt opnieuw belang strafvervolgving euthanasie. Bisschop Bomers spreekt op hoorzitting Tweede Kamer." In *Euthanasie en menselijke waardigheid. Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Bisschoppenconferentie aan het proces en de ontwikkeling van wetgeving 1983-2001*, red. Peter van Zoest en Roland Enthoven. Utrecht: Afdeling Pers en Communicatie van het Secretariaat RKK, 92-94.
- Borg, Ter. Meerten B. 2010. *Vrijzinnigen hebben de toekomst. Een essay*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.
- Borgman, Erik en Marit Monteiro. 2008. "Katholicisme." In *Religie in Nederland*, red. Meerten B. ter Borg, Erik Borgman, Marjo Buitelaar, Yme Kuiper en Rob Plum. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 86-121.
- Braeckman, Antoon en Bart Raymaeckers. 1998 [2006]. "Marcel Gauchet – ter inleiding. Leeswijzer bij een nog onvoltooide filosofie." In *Religie in de democratie*, red. Joost Beerten. Amsterdam: Sun.
- Bruce, Steve. 2002. *God is Dead. Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Bruce, Steve. 2009. "Secularisation and politics." In *Handbook of Religion and Politics*, red. Jeff Hayness. Abingdon/Oxfordshire: Routledge.
- Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Casanova, José. 2007. "Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective." In *Religion, Globalization and Culture*, red. Peter Beyer en Lori Gael Beaman. Leiden: Brill.
- Dekker, Gerard en Hijme Stoffels. 2009. *Godsdienst en Samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*. Kampen: Kok.
- Dekker, Gerard. 2007. "Het christelijk godsdienstig en kerkelijk leven." In *God in Nederland 1996-2006*, red. Ton Bernts, Gerard Dekker en Joep de Hart. Kampen: Uitgeverij Ten Have, 12-68.
- Dekker, Gerard. 2006. *Van het Centrum naar de Marge: De Ontwikkeling van de Christelijke Godsdienst in Nederland*. Kampen: Kok.
- Donk, Van de. Wim B.H.J. en Rob Plum. 2006. "Begripsverklaring." In *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, red. Wim B.H.J. van de Donk, Petra Jonkers, Gerrit Kronjee en Rob Plum. Amsterdam: Amsterdam University Press, 25-49.
- Eijk, Wim J. 2002. "Ten geleide." In *Euthanasie en menselijke waardigheid. Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Bisschoppenconferentie aan het proces en de ontwikkeling van wetgeving 1983-2001*, red. Peter van Zoest en Roland Enthoven. Utrecht: Afdeling Pers en Communicatie van het Secretariaat RKK, 5-6.
- Fijen, Leo. 2007. "Inleiding." In *God in Nederland 1996-2006*, red. Ton Bernts, Gerard

- Dekker en Joep de Hart. Kampen: Uitgeverij Ten Have, 6-9.
- Gauchet, Marcel. 1998 [2006]. *Religie in de democratie*. Amsterdam: Sun.
- Hague, Rod. en Martin Harop. 2007. *Comparative Government and Politics. An Introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Janse, Christiaan S.L. 1985. *Bewaar het Pand: De Spanning tussen Assimilatie en Persistentie bij de Emancipatie van bevindelijk gereformeerden*. Houten: Den Hertog.
- Jenkins, Philip. 2007. *God's Continent. Christianity, Islam and Europe's Religious Crisis*. Oxford: Oxford University Press.
- Kennedy, James. 2010. *Stad op een Berg. De publieke rol van protestantse kerken*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Klaver, Miranda. 2008. "De Evangelicale Beweging." In: *Religie in Nederland*, red. Meerten B. ter Borg, Erik Borgman, Marjo Buitelaar, Yme Kuiper en Rob Plum. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 146-159.
- Martin, David. 2005. *On Secularization. Towards a Revised General Theory*. Aldershot (G.B.)/Burlington (V.S.): Ashgate Publishing Limited.
- Meijering, Eginhard P. 2007. *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Noordegraaf, Herman. 2008. "Een tocht van veertig jaar – de Raad van Kerken in Nederland in vogelvlucht." In *Waakvlam van de Geest. 40 jaar Raad van Kerken in Nederland*, red. Anton Houtepen, Herman Noordegraaf en Mijne Bosman – Huizinga. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 14-38.
- Plaisier, Bastiaan. 2003. "Woord vooraf." In *Verenigd. Op de drempel van de Protestantse Kerk in Nederland*, red. Bas Plaisier en Lieuwe Giethoorn. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Schendelen, Van. Rinus P.C.M., en Bennis M.J. Pauw. 1998. *Lobbyen in Nederland. Professie en Profijt*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Simonis, Adrianus J. 1998. [2002]. "Brief aan de kabinetsformatoren E. Borst-Eijlers, W. Kok, G. Zalm." In *Euthanasie en menselijke waardigheid. Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Bisschoppenconferentie aan het proces en de ontwikkeling van wetgeving 1983-2001*, red. Peter van Zoest en Roland Enthoven. Utrecht: Afdeling Pers en Communicatie van het Secretariaat RKK, 95-97.
- Stoffels, Hijme C. 2008. "Protestantisme." In *Religie in Nederland*, red. Meerten B. ter Borg, Erik Borgman, Marjo Buitelaar, Yme Kuiper en Rob Plum. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 122-145.
- Vollaard, Hans P. 2013. "Re-emerging Christianity in West European Politics: The Case of the Netherlands." *Politics and Religion*, publicatie in 2013.
- Vries, De. Jurn P. 2010. "Het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO): belangenbehartiger voor de kerken bij de rijksoverheid." *Nederlands Tijdschrift voor Kerk en Recht* 4: 30-37.
- Zwemer, Jan P. 2001. *De bevindelijk gereformeerden*. Kampen: Kok.

Appendix 1

Tabel 7. Achtergrondinformatie bij de diepte-interviews

Kerk	Datum	Plaats van samenkomst	Duur gesprek
RKK <i>a</i>	10/04/13	Utrecht	1:10
PKN	16/05/13	Utrecht	0:55
NPB	15/04/13	Leiden	0:41
RB	23/04/13	Leiden	0:43
VPE	17/05/13	Capelle a/d IJssel	1:06
BvE	17/05/13	Den Haag	1:15
NGK	11/04/13	Apeldoorn	0:58
CGK	11/04/13	Apeldoorn	1:30
HHK	12/04/13	<i>telefonisch</i>	0:57
GG	08/04/13	Capelle a/d IJssel	1:07 <i>b</i>

a: RKK = Rooms-Katholieke Kerk; PKN = Protestantse Kerk in Nederland; NPB = Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB; RB = Remonstrantse Broederschap; VPE = Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten; BvE = Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland; NGK = Nederlands Gereformeerde Kerken; CGK = Christelijke Gereformeerde Kerken; HHK = Hersteld Hervormde Kerk; GG = Gereformeerde Gemeenten.

b: Duur gesprek in uren.

Appendix 2

Overzicht bronnen tabel 5

Jaarlijks terugkerende actie:

Webredactie 2013. “Kerk en Politiek.” - <http://rkkerk.nl/asp/invado.asp?t=show&var=1056>
(3 mei 2013).

Fluctuerende actie:

1995

Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie. 2002. *Euthanasie en menselijke waardigheid. Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie aan het proces van de ontwikkeling van wetgeving 1983-2001.* Utrecht: Afdeling Pers en Communicatie Secretariaat RKK, p. 88 ⁷⁵.

1996

Ibid., p. 89 ⁷⁶.

1997

Ibid., p. 92.

1998

Ibid., p. 95.

1999

Ibid., p. 98.

2000

Ibid., p. 112 ⁷⁷.

2001

Ibid., p. 5; 118-119 ⁷⁸.

2002

Webredactie 2013. “Kerkelijke documentatie 2002.” - <http://www.rkkerk.nl/asp/invado.asp?t=show&id=1521> (3 mei 2013).

2003

Alleen jaarlijks terugkerende actie.

2004

Alleen jaarlijks terugkerende actie.

2005

Webredactie 2013. “Archief in Vrijheid Verbonden.” - <http://www.invrijheidverbonden.nl/archief/> (3 mei 2013).

2006

Alleen jaarlijks terugkerende actie.

2007

Webredactie 2013. “Archief in Vrijheid Verbonden.” - <http://www.invrijheidverbonden.nl/archief/> (3 mei 2013).

Webredactie 2013. “Kerkelijke documentatie 2007.” - <http://www.rkkerk.nl/asp/invado.asp?t=show&id=1539> (3 mei 2013).

2008

Webredactie 2013. “Archief in Vrijheid Verbonden.” - <http://www.invrijheidverbonden.nl/archief/> (3 mei 2013).

---

⁷⁵ Kerkredactie, “CDA en bisschoppen eens over gezin en tv-reclame,” *Trouw*, 3 november, 1995.

⁷⁶ Kerkredactie, “Bisschoppen: commerciële omroepen “koeioneren” publiek bestel,” *Trouw*, 24 januari, 1996.

⁷⁷ Kerkredactie, “RK ontkent heilig recht te sterven,” *Trouw*, 30 mei, 2000.

⁷⁸ Kerkredactie, “Kardinaal Simonis op de koffie bij Kok,” *Algemeen Nederlands Persbureau*, 9 april, 2001.

Webredactie 2009. “Commissie Kerkelijke Gebouwen van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken CIO-K. Verslag 2007 en 2008.” - <http://www.cioweb.nl/cio/stukken/jaarverslag2006-2008%20CIO-K%20def%20versie%200909.pdf> (3 mei 2013), p. 56.

2009

Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie. 2009. *Europese Verkiezingen. 4 juni 2009. Onze Christelijke Opdracht. Onze Vragen en Bedenkingen*. Utrecht: Afdeling Pers en Communicatie Secretariaat RKK.

Webredactie 2013. “Kerk en Politiek.” - <http://rkkerk.nl/asp/invado.asp?t=show&var=1056> (3 mei 2013). Een serie werkbezoeken aan diverse politieke partijen ⁷⁹.

2010

Webredactie 2013. “Kerk en Politiek.” - <http://rkkerk.nl/asp/invado.asp?t=show&var=1056> (3 mei 2013). Een serie werkbezoeken aan diverse politieke partijen ⁸⁰.

2011

Webredactie 2013. “Archief in Vrijheid Verbonden.” - <http://www.invrijheidverbonden.nl/archief/> (3 mei 2013).

2012

Webredactie 2013. “Archief in Vrijheid Verbonden.” - <http://www.invrijheidverbonden.nl/archief/> (3 mei 2013).

---

⁷⁹ Kerkredactie, “Bisschop zet in op dialoog met politici,” *Trouw*, 6 september, 2010.

⁸⁰ *Ibid.*

Appendix 3 English language summary

The role of church on the political scene

The main aim of this research project is to test resurgent Christianity in an empirical way. The following question will guide us: *Does the church re-emerge in politics even if the secularization thesis pronounces something different?*

In this summary we will provide a brief overview of the seven chapters of the research project. The first chapter starts with a slogan of the Humanist Association. The slogan implies that the sound of religion sounds more and louder in public space. In contrast, the general impression is that the influence of church (in public sphere) is declining. Modernization would mean less religion in politics. The contrasting scientific theories are further elaborated in chapter two. On the one hand, there is the ‘classical’ secularization theory, which expects a linear relationship between modernization and less religion in public sphere (Vollaard 2013, 3). On the other hand, the revitalization thesis argues that religion become (again) or remains political significant (Vollaard 2013, 2). The secularization-concept is explained by discussing three aspects of modernization, namely: secular differentiation, rationalization and individualization. The aspect of secular differentiation is the core concept of the classical secularization thesis (Casanova 2007, 101). Secular differentiation contains the emancipation of secular’s spheres, such as the economy, from religious institutions (Casanova 2007, 101).

The revitalization thesis challenges that secular differentiation and decline of religious beliefs and practices would lead ‘automatically’ to deprivatization of religion (Vollaard 2013, 3). Even though church attendance declined, Christian political parties’ lost electoral support, the political lobby activity of the church increases. Several elements of secularization, such as declining church attendance, would incentivize remaining Christians to remobilize and reorganize in so called ‘creative minorities’ (Vollaard 2013, 3). A ‘creative minority’ contains a group of remobilizing Christians, which meets the following criteria: *“a party (or church) conveys an explicitly Christian message (on the public scene), it does so motivated by the challenges of secularization, secularism, it seeks to regroup and remobilize Christians across existing confessional or political divisions, and it targets a broader public rather than taking an isolationistic, defensive, or self-protective stance”* (Vollaard 2013, 11).

It is important to know the historical background of churches by measuring revitalization, because the regrouping of Christians should be motivated by secularization or secularism (Vollaard 2013, 11). Therefore last paragraphs of the second chapter give a brief overview of ecclesiastical interest groups and the historical relationships between the Dutch churches. There are in the Netherlands two major ecclesiastical interest groups, namely:

Interchurch Contact in Government Affairs (CIO) and the Council of Churches. The Interchurch Contact in Government Affairs focuses on the material interest of churches and freedom of religion, while the Council of Churches tries to influence the public opinion and government policy. All ten churches that are part of this research project are affiliated with the Interchurch Contact in Government. Only six from the ten churches are related or a member of the Council of Churches.

Furthermore the churches are classified on a spectrum scale, from progressive to conservative. By placing churches on the scale I have used the Stoffels-typology, which makes a difference between four types of Protestants: the liberal protestants, ecumenical protestants, evangelical reformatory protestants and experiential reformed. The liberal Protestants are positive about modernity. In contrast, experiential reformed are predominantly negative towards modern society and form their own pillar (“zuil”). In the fourth paragraph of the second chapter several characteristics of churches are summed up, such as size and type of organization (Stoffels 2008, 136-137). In the same paragraph there is also attention for the reciprocal relationships between the churches. An important difference between the churches is how they see the role of women in the church. Furthermore, the experiential reformed churches are (originally) opposed to interchurch cooperation with non-experiential churches.

In chapter 3 methodological choices, like case selection (country, time span, churches and interviewees) and source use are justified and motivated. The Netherlands are an exemplary case of resurgent Christianity, because of a particular set of incentives (Vollaard 2013, 7). Several incentives for resurgent Christianity are present in the Dutch case, like decline of religious beliefs and practices (Vollaard 2013, 7). Church attendance and membership declined perceptibly over the last years (Vollaard 2013, 7). Especially while the exclusive secular Purple coalition was on power (1994-2002) certain Christian values became under pressure. During that time euthanasia and gay-marriage were regulated by law. In the present research project I will look on an eighteen-year time span from 1995-2012.

Although the Dutch case is exemplary it remains important to examine a representative set of churches. By the quantitative analysis the focus of this research project lies on the Interchurch Contact in Government Affairs (CIO) and two churches. First of all, our attention is on the Interchurch Contact in Government Affairs (CIO), because all churches are affiliated with this organization. Second, I do focus on the Christian Reformed Churches, because these churches have a middle position under the reformed churches and they are also part of the so called ‘Woerdens Beraad’. This is a new ‘church interest’ organization of reformed churches. Finally, I do focus on the Roman-Catholic Church, because this is an

international church and the biggest church of the Netherlands. The church is considered as an interest group by measuring remobilization. On the basis of scholarly literature, I conducted a questionnaire about lobby activities. Afterwards, the list is send to interviewees of the ten different churches. To get data I held in-depth interviews with leading figures in the ten churches. Via internet I found who was responsible for the church-government relationship.

In Chapter 4 the focus lies on the quantitative results. Our first case, the Interchurch Contact in Government affairs shows that there is twice as much political activity in 2007 than in 2006. Thus, contrary to the commonly held expectation, that there is an increased political activity of church around the millennium. The reason for this is that churches disagree about ethical issues, such as abortion, euthanasia, Sunday rest and gay-marriage. The results for the Roman-Catholic Church show, in line with our expectation, that there is remobilization around the millennium. This is caused by the euthanasia-issue. The Roman-Catholic Bishops conference intervenes from the mid-90s till 2001 at least ones a year in the euthanasia-debate. The Christian Reformed Churches have also raised their voices with regard to euthanasia. After the millennium the lobby activities from the Christian Reformed Church decreases sharply. The decrease may be caused by the fact that the Balkenende cabinets do have a less sensitive ethical agenda than the Purple coalition.

In Chapter 5 the results of qualitative analysis are presented. Two out of four characteristics of the creative minority are test with an in-depth interview: *“Christians regroup across existing confessional lines and it targets a broader public than taking an isolationistic, defensive, or self-protective stance”* (Vollaard 2013, 11). Except of the liberal and evangelical churches all ten churches try to target a broad public. The liberal church *Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB* do not want to intervene in politics, because they had during the eighties internal problems with it. The evangelical churches do not see politics as church-task. Furthermore, the congregational organization structure of the Evangelical churches will restrain Evangelical churches from political lobby activities. In a congregational organization of church all local churches are free to make their own choices. In the following section the intention of churches to cooperate is tested. The liberal churches are asked if they would defend the interests of the conservative churches, if their rights were limit by the government. The experiential reformed churches were asked, if they would work together with the Roman-Catholic Church on ethical issues. Both set of churches answered yes on the questions that were asked. Surprisingly, the experiential reformed churches would like to cooperate with the Roman Catholic Church.

In the following paragraphs of the fifth chapter the different church interest organizations were checked on the four elements of the creative minority. Both big church interest organizations are no creative minority. The Council of Churches is not a creative minority, because they do not remobilize motivated by secularization. The Interchurch Contact in Government Affairs is also not a creative minority, because it does not convey an explicitly Christian message. Finally, the 'Woerdens Beraad' is a creative minority, although they do not fully regroup across *all* existing confessional lines. But they regroup different reformed churches from evangelical protestant and experienced reformed background, which was in the past unthinkable. In chapter 6 and 7 I offer some suggestions for further research. An international comparative research option would be to examine resurgent Christianity in Belgium. In Belgium euthanasia is also legalized, but one year later than in the Netherlands. The resurgent mechanism can be controlled for Belgium. Another national option would to examine the spilling over of religious sounds into public space. An important question is if churches and mosques would cooperate if ringing bells and the Islamic prayer are banned out of the public space motivated by secularist thinking.

In sum, this research project gives empirical evidence for resurgent Christianity in creative minorities. Despite of this further research is needed, because it remains unsure if religion is again political significant or has remain significant (Vollaard 2013, 29).